

Driemaandelijks tijdschrift
zevende jaargang nummer 2
juni 1984

Orgelkunst

ORGELKUNST

VIIde jaargang, nummer 2 — juni 1984

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door de v.z.w. Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst.

Hoofdredakteur

Kamiel D'Hooghe

Redaktieraad

Luk Bastiaens, Antoon Fauconnier, Pierre Hardouin (Fr.), Bernard Huys, Dr. Ewald Kooiman (Ned.), Ghislain Potvlieghe, Patrick Roose, Dr. Harald Vogel (B.R.D.).

Medewerkers

Jef Braekmans, Berten De Keyzer, Ignace De Sutter, Daniel Liévois, Jos Meersmans, Paul Raspé, Edmond Saveniers, Raymond Schroyens, Maurice Truyers, Francis Van Bree, Koos van de Linde (Ned.), Kristiaan Van Ingelgem, Jan Van Landegem, Gabriël Willems.

Secretariaat

Agnès Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen

Rekeningnummers op naam van « Orgelkunst », Grimbergen

België : K.B. 436-6204991-57

Nederland : Spaarbank Limburg : 85.89.45010

(Postgiro Spaarbank Limburg : 105.81.80)

Abonnement

België : 380 F.

Nederland : 23,- Gld

Andere landen : 450 B.F.

Steunabonnement : min. 500 F.

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.

Nadruk van artikelen uit dit nummer zonder toelating van de redactie is verboden.

Een Orgelexcursie naar Noord-Duitsland

LUK BASTIAENS

Inhoud

		blz.
Een Orgelexcursie naar Noord-Duitsland	<i>L. Bastiaens</i>	3
Clavichordcultuur via de fonoplaat	<i>Gh. Potvlieghe</i>	16
Gottfried Silbermann	<i>Dr. J. De Bie</i>	23
In memoriam Cecile Stevens	<i>De Redactie</i>	28
Ter Bespreking :		
Partituren		29
Plaat		32
Mededelingen		33
Agenda		39
Orgeltijdschriften		42

Uttum, Jade, Osterholz-Scharmbeck, Steinkirchen, Stade, York, Lüdingworth, Cappel.

In het Koninklijk Vlaams Muziekconservatorium te Antwerpen werd de voorbije maanden in het raam van de cursussen literatuurstudie en orgelbouw (nieuwe structuur - 2e cyclus) een projekt over de Noordduitse orgelcultuur in de 17de eeuw op touw gezet. Ter afronding organiseerden de docenten Peter van Dijk en Koos van de Linde, beiden uit Utrecht, een orgelexcursie naar Noord-Duitsland.

Elk orgel werd door middel van een improvisatie uitgebreid voorgesteld door Peter van Dijk. Nadien kreeg iedereen de gelegenheid het orgel te bespelen.

Het eerste orgel dat we bezochten staat in de St.-Pauluskerche te Uttum. Dit éénmanualig orgel werd omstreeks 1660 gebouwd, mogelijks met gebruik van ouder pijpwerk. Wanneer de zes grootste pijpen van de middentoren en de sesquialter verdwenen zijn, is niet bekend. In 1956-57 werd het orgel gerestaureerd door Ahrend & Brunzema : voor die tijd een bijzonder geslaagde restauratie. Door de dichtgesoldeerde gedekten kon de oorspronkelijke (gemodificeerde) middentoonstemming vrij gemakkelijk gereconstrueerd worden. Jammer dat een balansmechaniek werd ingebouwd. Door de gebrekkige windvoorziening (die we helaas niet konden bezichtigen) is uiterste voorzichtigheid bij het indrukken en loslaten van de toetsen geboden. Ook de knik bij het indrukken van de toetsen is stroef en bemoeilijkt regelmatig spelen. Opvallend klonk de lage mixtuur in het plenum. Vooral de Gedackt 8' en de Quintadena 8' klonken bijzonder mooi.

Dispositie :

Prinzipal 8' (CDEFGA : nieuw)	Sesquialter 2 fach (nieuw)
Quintadena 16'	Mixtur 4 fach
Gedackt 8'	Trompete 8'
Oktave 4'	Tremulant
Oktave 2'	
tessituur : CDEFGA-c'''	
geen pedaal	
stemming : gemodificeerd middentoons	

Na de middag bezochten we het Johann Dietrich Busch-Orgel uit 1739 in de Ev. Trinitatiskirche te Jade. In 1777 kent dit orgel reeds een eerste herstelling en ombouw door Johann Friedrich Wenthin uit Emden. Johann Schmid uit Oldenburg herstelt opnieuw in 1874 en wijzigt de dispositie. Het orgel wordt voor de eerste maal gerestaureerd in 1937 door Alfred Führer uit Wilhelmshaven. Een tweede restauratie volgt in 1977 opnieuw door de firma Alfred Führer Orgelbau, ditmaal onder leiding van Fritz Schild. De originele registers klonken het mooist. De diepgang van de toetsen van het hoofdwerk was groot. Aangenaam spelen deed het pedaal: de ondertoetsen zijn kort, zodanig dat het kruisen van de voeten bij pedaalspel werd bemoeilijkt en bij nader inzien vaak overbodig bleek.

Dispositie :

Hauptwerk (C-c''')

Prinzipsaal 8' (origineel, C-E gedekt metaal, vanaf F in prospekt)
 Rohrflöte 8' (C-E gemeenschappelijk met Prinzipsaal; vanaf F nieuw)
 Oktave 4' (origineel)
 Quinte 3' (nieuw, menatuur naar HW-Prinzipsaal)
 Oktave 2' (origineel)
 Sesquialtera 1 fach (nieuw; menatuur naar HW-Prinzipsaal)
 Mixtur 4 fach ½' (nieuw; menatuur naar HW-Prinzipsaal)
 Trompete 8' (nieuw; menatuur naar Altegamme en Uetersen (Busch)
 Vox humana 8' (nieuw; menatuur naar Leens (Hinsz, 1733)

Brustwerk (C-c''') :

Quintadena 8' (origineel; nog gedeeltelijk dichtgesoldeerd)
 Flöte 4' (origineel; nog gedeeltelijk dichtgesoldeerd)
 Waldflöte 2' (nieuw; menatuur naar Grasberg (Schnitger)
 Oktave 2' (origineel)
 Scharf 3 fach ½' (nieuw; zoals Mixtur)
 Dulcian 8' (nieuw naar historische voorbeelden (Grasberg, Schnitger, Dornum-Holy, Scharmbeck-Bielfeldt).

Pedaal :

Subbass 16' (1777, Wenthin (dennehout)
 Prinzipsaal 8' (origineel; in prospekt)
 Oktave 4' (origineel, 1667) Berendt Huess ?); uit het vorige orgel overgenomen)
 Mixtur 4 fach 1' (nieuw, zoals Mixtur)
 Posaune 16' (origineel; houten stevels, metalen bekens)
 Trompete 8' (nieuw; naar voorbeelden van Busch)

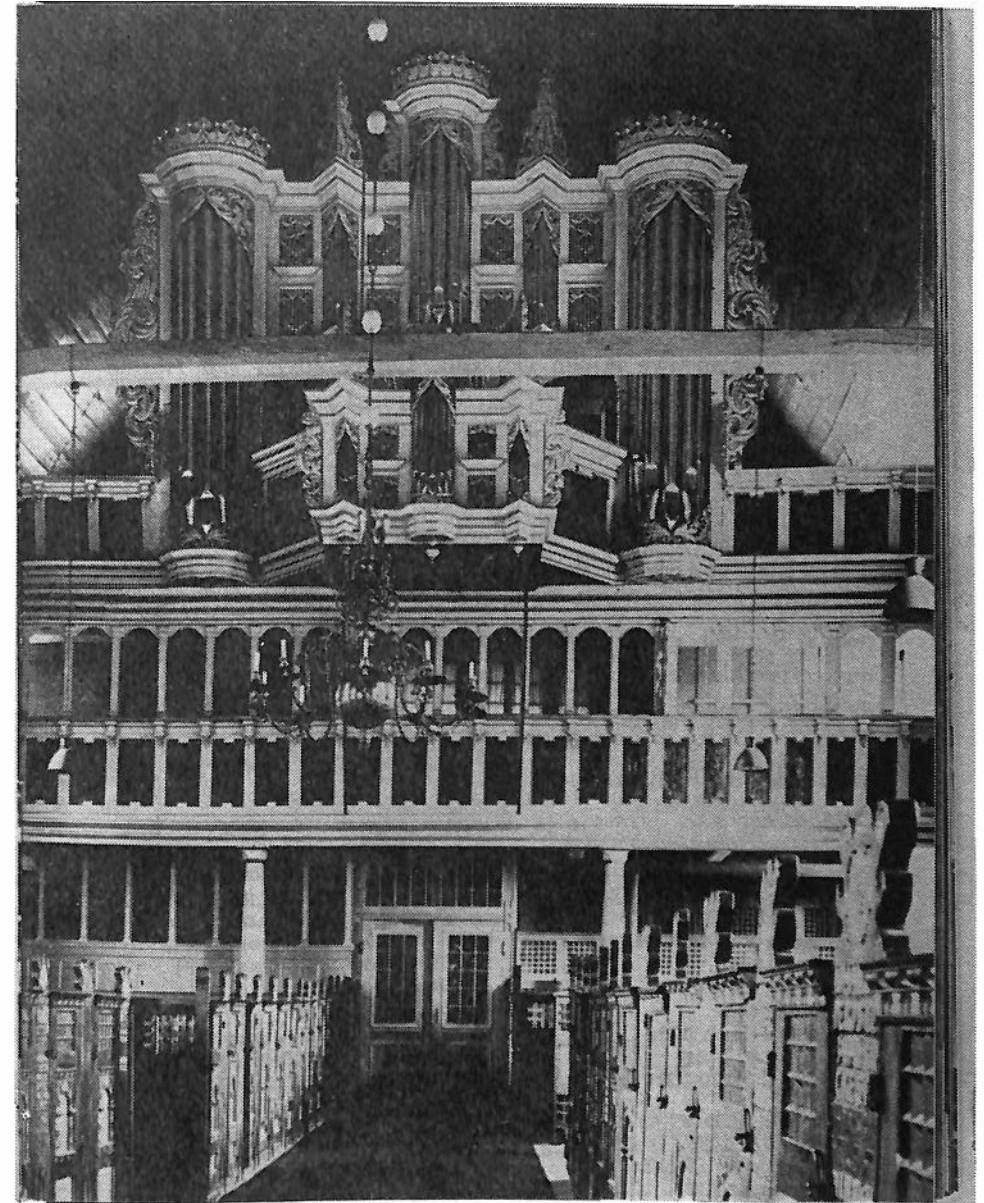
sleepladen en mechanische traktuur: origineel

klaviatuur: origineel

schuifkoppel voor de manualen

stemming: ongelijkzwevende temperatuur

Ook de tweede dag van de excursie stonden twee orgels op het programma. De voormiddag werd besteed aan het orgel van 1731-1734 gebouwd door Erasmus Bielfeldt met Manuaal, Borstwerk en Pedaal. In 1744-45 werd in Scharmbeck een nieuwe kerk

Het nieuwe Führer-orgel (1980) in de St. Matthiaskirche te Jork (orgelkast en prospektpijpen van Schnitger)

gebouwd. Bielfeldt plaatste het orgel in 1745 over naar de nieuwe kerk. Het pedaal, dat in 1734 achter het orgel werd opgesteld, kwam nu vooraan in twee pedaaltoeren aan weerszijden van het bestaande front. Tevens onderging de dispositie enkele wijzigingen. In 1767 voegt D. Chr. Gloger een Vox Humana 8' toe op het hoofdwerk. De orgelmaker Rohdenburg uit Lilienthal verving de Quint 3' van het hoofdwerk en de mixtuur van het pedaal door respectievelijk een gamba 8' en een Violon 16'. Hij maakte tevens vier nieuwe balgen en verwijdde de windkanalen. In 1870 maakt J.H. Röver nieuwe pedaalladen en wordt de Vox Humana 8' vervangen door een Gedackt 8'. Een cancel voor de toon Cis werd toegevoegd. Wetzels brengt in 1931 een nieuwe magazijnbalg aan en vervangt de in de eerste wereldoorlog gevorderde frontpijpen door nieuwe pijpen van zink. Onder advies van Harald Vogel wordt het orgel in 1972 gerestaureerd door de orgelmaker Hillebrand. Enkele dagen voor wij het orgel bezochten (6 maart 1984) werd de magazijnbalg vervangen door een mooie reconstructie van de originele spaanbalgen. De restauratie liet op de meeste aanwezige organisten geen grote indruk na. Vooral de versmelting van de registers in het plenum viel niet te best uit. De Quintadena 16' klonk er boven uit. Ook de cornet 2' in het pedaal vormde geen eenheid met het basfundament. De kleine registraties klonken daarentegen wel mooier. Vermelden we tevens de mooie gemshoorn 8'. Het orgel klonk in zijn geheel te vlak en bleef niet boeien. Het bleek dat het orgel voor de restauratie mooier klonk. Echt jammer!

Dispositie :

Hoofdwerk (CD-c'') :

Principal 8' frontpijpen nieuw
 Quintadeen 16' C-H 1745, rest
 1734
 Gemshorn 8' C-H 1734, rest 1745
 Octave 4' 1734
 Quinta 3' nieuw
 Octave 2' 1734
 Mixtur 3-4 fach 1734
 Trompete 8' 1734
 Gedackt 8' 1870 (Röver)

Borstwerk (CD-c'') :

Gedackt 8' 1734, gedeeltelijk
 dicht gesoldeerd
 Floite dus 4' 1734, idem
 Quinta 3' 1745 uit Octave 2'
 Waldfluit 2' 1734
 Scharff 3 fach 1734
 Dulcian 8' 1734

Pedaal (C-d'; laden nieuw) :
 Principal 16' C-E gecombineerd
 met Untersatz vanaf F
 in het front, 1745

Untersatz 16' metaal 1734
 Octave 8' 1734
 Octave 4' 1734
 Mixtur 4 fach nieuw
 Posaune 16' 1734
 Trompete 8' 1734
 Cornet 2' 1734 (?)

Schuifkoppel voor de manualen
 Winddruk : 81 mm.
 Toonhoogte : ca. $\frac{3}{4}$ toon boven
 normaal
 Temperatuur : Werckmeister
 III

Een ware revelatie is het Arp Schnitger-orgel in de St.-Nicolai und Martinikirche te Steinkirchen. In 1581 sluit de kerkvoogdij een kontrakt met Dirck Hoyer uit Hamburg voor verbetering en uitbreiding van het reeds bestaande orgel o.m. door het bouwen van een positief van vijf stemmen, zodat het orgel tweemannualig werd.

In 1685 werd een nieuwbouwkontrakt afgesloten met Arp Schnitger. Hij bouwt een orgel met 28 stemmen verdeeld over hoofdwerk, borstwerk en pedaal. Daaronder bevinden zich andere registers die Schnitger overneemt. Georg Wilhelmy vervangt in 1775 de Gedackt 8' van het pedaal door een Oktave 8'. Herstelling van de balgen, windkanalen en de mechaniek gebeurt in 1843 door orgelmaker Philipp Furtwängler uit Elze. Tevens worden de frontpijpen belegd met tinfoel. Heinrich Röver uit Stade vervangt de 6 Schnitgerse keilbalgen door een magazijnbalg in 1893. De houten gedekt 8' van het borstwerk (uitgezonderd CDEFG) worden door dezelfde orgelmaker vervangen door een metalen gedekt. In 1947-48 herstelt Rudolf von Beckerath uit Hamburg de dispositie en brengt een nieuwe traktuur en klaviatuur aan, waarbij de Cis, Dis, Fis en Gis aan cis, dis, fis en gis worden gekoppeld. De oude klavieren met kort octaaf zijn bewaard op de galerij onder het orgel en kunnen gebruikt worden voor de restauratie van de klaviatuur. In 1955 werd de orgelkast gerestaureerd. Bijzonder mooi klonk het plenum van het borstwerk met de originele Scharf 3-4 f van Schnitger. Het mooiste borstwerkplenum dat ik ooit heb gehoord. Ook de originele tongwerken van Schnitger klonken ongelooflijk mooi. Jammer dat Wilhelmy de originele Gedackt 8' van het pedaal heeft vervangen door een Octave 8'; die klonk nl. steeds te luid voor het fundament bij een koraalvoorspel.

Dispositie :

Hauptwerk :

Prinzipal 8' S
 Quintadena 16' H/S
 Rohr Flöt 8' H/S
 Octav 4' 4' ++
 Nassat 3' H/S
 Octav 2' ++
 Gemshorn 2' S (cilindrisch)
 Sexquialtera 2f. S
 Mixtur 4.5.6f S *
 Cimbels 3f. B **
 Trompet 8' S

Pedal :

Principal 16' S
 Octav 8' W
 Octav 4' S
 Nachthorn 2' B
 Rausch-Pfeiffe 2f. S/B
 Mixtur 4.5f. S/B
 Posaun 16' S
 Trompet 8' S
 Cornet 2' B

Brustwerk :
 Gedackt 8' S/B
 Rohr-Flöth 4' S
 Quinte 3' +
 Octave 2' S
 Spitz-Flöth 2' S
 Tertzian 2f. S/B
 Scharff 3.4.5.f. S
 Krumphorn 8' H/S ***

++ voor Hoyer
 + na Schnitger

H = Hoyer

S = Schnitger

W = Wilhelmy

B = Von Beckerath

* = samenstelling Von Beckerath

** = was tot 1947 als kwartsextcimbels aanwezig, nu tertscimbels

*** = groot octaaf : Schnitger ; rest van Hoyer ; gebouwd als regaal met dubbele kegels, kelen van de Hoyer-pijpen zonder loodbeleg.

tessituur : manuaal : C(cis) D(dis)
 EF(fis) G(gis) A-c'''
 nieuwe klaviatuur van Von
 Beckerath

pedaal : CDE-d'

temperatuur : gelijkzwevend
 twee cimbelsterren (W) met akoord-
 klokken

2 tremulanten BW en HW (B)

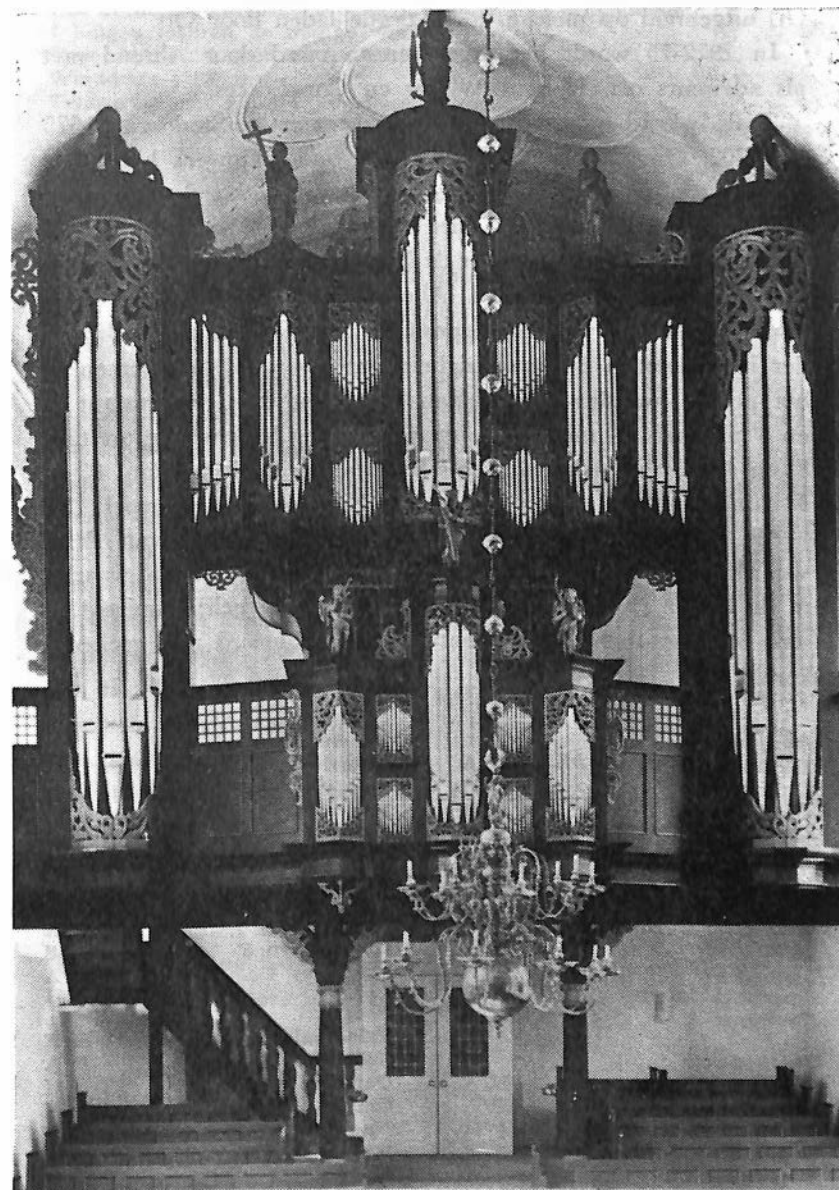
Manuaalkoppel (B)

Winddruk : ca. 74 mm.

Toonhoogte : $\frac{3}{4}$ toon boven normaal

De derde dag van onze orgeltrip werd volledig benomen door het bespelen en beluisteren van het Huss/Schnitgerorgel uit de St.-Cosmae und Damianikirche in Stade. Het 3-manuaalig orgel werd in 1668-73 gebouwd door Berendt Huss, de leermeester van Arp Schnitger. Deze laatste fungeerde toen als meesterknecht bij B. Huss. In 1688 herstelt A. Schnitger het orgel en levert tevens enkele registers : Hw. : cimbels, trompet 16' ; BW. : kromhoorn 8', schalmei 4'.

In 1781-82 kennen we een grote ombouw van de ballustrade en pedaaltoeren. G.W. Wilhelmy vervangt de metalen C-F van de Subbas door houten pijpen (in 1949 en 1975 weer door metalen vervangen) en vervangt tevens de cimbels van het hoofdwerk en de cornet 2' van het pedaal. J.H. Röver brengt in 1870 het orgel op moderne toonhoogte door het opschuiven van het pijpwerk (gelukkig !). Hij maakt de windkanalen wijder. Het rugpositief wordt verwijderd en zonder kas achter het orgel opgesteld. Tevens wordt de dispositie ervan gewijzigd, waarbij de sesquialter en de sifflet verdwijnen terwijl de quintadeen tot gedekt 16' wordt opgeschoven en omgeïntoneerd. In het borstwerk verdwijnen de quint 1 $\frac{1}{3}$ ' en de Sedetz 1' (gedeeltelijk) en in het pedaal de dulciaan 16'. In de eerste wereldoorlog worden de frontpijpen van het hoofdwerk en het pedaal gevorderd ; die van het vroegere rugpositief werden door hun opstelling achter het orgel gelukkig over het hoofd gezien. In 1924 blijkt inmiddels ook de woudfluit 2' verdwenen te zijn. Alfred Hoppe herstelt in 1948-49 de oorspronkelijke dispositie, alsook het rugpositief. Tevens ondergaat

Het Huss / Schnitger-orgel (1668-73)
 in de St. Cosmae und Damianikirche in Stade

het orgel veranderingen aan de traktuur en herintonatie op lage winddruk, uitgevoerd door Paul Ott onder adviseurschap van Alfred Hoppe. In 1956 wordt het basoktaaf met Cis, Dis, Fis en Gis uitgebreid op nieuwe, toegevoegde laden door Ott.

In 1972-75 wordt het orgel gerestaureerd door Ahrend met als adviseurs o.a. Helmut Winter en Cor Edskes.

Zoals bekend was Vincent Lübeck organist te Stade van 1675 tot 1702. Ondanks het vele bewaarde oude pijpwerk klinkt het orgel te gaaf en te vlak. Daarenboven is de klanksterkte opgepept en komt het geheel vrij agressief over. Bijzonder boeiend was hier dat de registratiebronnen voor de Noordduitse orgelmuziek perfect konden worden gerealiseerd. Alle verhoudingen klopten. Mooi klonk het plenum van het rugpositief met de dulciaan 16'. Bijzonder interessant is de aanwezigheid van twee 16' tongwerken in het pedaal, waarbij de dulciaan 16' samen met de prestant 8' en 4' als basfundament de juiste verhouding had met de prestant 8' en 4' van het hoofdwerk als begeleiding en de prestant 8' en 4' samen met de scherp 5f als solo bij een koraalvoorspel.

Als anekdote vermelden we hier de improvisatie van Peter van Dijk op het koraal «Freu dich sehr, O meine Seele», waarbij in de laatste variatie de «Dallas-tune» van de gelijknamige t.v.-serie als fuga-thema werd gebruikt, gecombineerd met geciteerd koraal !

Dispositie :

<i>Hauptwerk :</i>		<i>Brustwerk :</i>	
Principal 16'	H/A	Querflöt 8'	H
Quintadena 16'	H	Gedackt 8'	H
Octav 8'	H	Flöt 4'	H
Gedackt 8'	H	Octav 2'	H
Octav 4'	H	Tertia 1 3/5'	H
Rohrflöt 4'	H	Nassat Quint 1 1/8'	H/A
Nassat 3'	H	Sedetz 1'	H/A
Octav 2'	H	Scharff 3f.	H/A
Mixtur 6f.	H/A	Krumphorn 8'	S
Cimbel 3f.	A	Schalmey 4'	S/A
Trommet 16'	S		
Trommet 8'	H	<i>Pedal :</i>	
		Principal 16'	H/A
		Sub-Bass 16'	H/A
<i>Rückpositiv :</i>		Octav 8'	H
Principal 8'	H/A	Octav 4'	H
Rohrflöt 8'	H/A	Nachthorn 1'	H
Quintadena 8'	H	Mixtur 5-6f.	H
Octav 4'	H	Posaun 16'	H
Sequialter 2f.	A	Dulcian 16'	A
Waltflöt 2'	H	Trommet 8'	H
Sieflöt 1 1/8'	A	Cornet 2'	H/A
Scharff 5f.	A		
Dulcian 16'	H		
Trechter Regal 8'	H		

H = Huss S = Schnitger A = Ahrend
Tessituur : CDEFGA-c''' (manuaal), CDE-d' (pedaal)
Tremulant

Manuaalkoppel BW-HW
van de oorspronkelijke 8 balgen, zijn er nog 6 behouden ;
4 balgen leveren de nodige wind.

Toonhoogte : 1 toon boven normaal

Winddruk : 83 mm.

Temperatuur : Harald Vogel-stemming
een vrij sterk gemodificeerde middentoonstemming met
een nog min of meer bruikbare dis en ais.

Hoofdwerk : springladen

Glockenspiel : bestaat uit 45 schelklokken in 2' bespeelbaar op hoofdwerk ; gerestaureerd in 1983 door Ahrend ; waarschijnlijk uit de 18de eeuw.

De voorlaatste dag van deze orgelreis werd besteed aan het orgel van de St.-Matthias-Kirche te Jork en dit van de St.-Jacobi-Kirche te Lüdingworth.

Het oorspronkelijke orgel te Jork, waarvan de bouwer onbekend is, werd in 1678-79 door Arp Schnitger hersteld en met een zelfstandig pedaal vergroot. Dertig jaar later (1709) werd het orgel door Schnitger grondig omgebouwd. Het instrument krijgt een nieuwe kast. Het orgel ondergaat in de 19de eeuw enkele herstellingen. In 1914 is het orgel in dermate slechte staat dat een nieuw zich opdringt. Voor deze opdracht tekende de Firma Gaber & Greve uit Salzhemmendorf. Enkel de prospektpijpen van Schnitger blijven behouden. Geciteerd orgel was een kind van zijn tijd : pneumatische traktuur, transmissiesysteem. Het klankspectrum was romantisch. In 1976 was dit orgel niet meer bespeelbaar. Er werd geopteerd voor een nieuwbouw-orgel in de Schnitger-kast. Teneinde de prospektpijpen van verder verval te behoeden, werden deze reeds gerestaureerd door de Firma Rudolf Janke uit Bovende in 1978. Daar een reconstructie van het driemanualige Schnitger-orgel financieel niet haalbaar bleek en er bovendien te weinig historische substantie aanwezig was werd een voor een tweemanualig ontwerp gekozen met 22 registers. Dit werd toevertrouwd aan de Fa. Alfred Führer uit Wilhelmshaven in 1980.

Dispositie :

<i>Hoofdwerk C-f''' :</i>	<i>Rugwerk C-f''' :</i>
Prinziaal 8'	Gedackt 8'
Rohrflöte 8'	Prinziaal 4'
Oktave 4'	Rohrflöte 4'
Spitzflöte 4'	Waldflöte 2'
Nasat 2 3/8'	Quinte 1 1/8'
Oktave 2'	Sesquialtera 2f.
Mixtur 5 fch.	Scharff 4fch.
Trompete 8'	Dulzian 8'

<i>Pedaal : C f</i>	Tremulant
Prinzipal 16'	Zimbelstern (2, Wilhelmy 1807)
Gedackt 8'	Manualkoppel
Oktave 4'	Pedalkoppel I
Mixtur 4 fch.	Pedalkoppel II
Posaune 16'	
Trompete 8'	
windvoorziening : 2 keilbalgen	Schreiber-orgel te Loxstedt
(uit het Joh. Matth.	

We waren verrast door de kwaliteit van dit nieuwe orgel. Een uitstekende windvoorziening zorgde voor een mooi klankgeheel. Toch klonk het orgel iets te voorzichtig. Vooral de diskant mocht wat meer uit de pijp komen ! Het plenum kwam daardoor toch te schraal over.

In de namiddag konden we ditmaal een pas gerestaureerd orgel horen in de St.-Jacobi-Kirche te Lüdingworth, dat door Arp Schnitger in 1682-83 gebouwd werd met gebruikmaking van zeer veel materiaal van Antonius Wilde (1598). In 1745 vervangt Johann Georg Albrecht Schnitgers dulciaan 16' door een vox humana 8' op het rugpositief. In 1911 wordt een nieuwe windvoorziening aangebracht door Ernst Röver. In de eerste wereldoorlog worden de frontpijpen van het rugwerk gevorderd (prestant 4' - C-d'). Bij een onderzoek in 1927 blijken ook de Zimbel van het hoofdwerk en de Nachthorn en de Cornet 2' van het pedaal in de loop der tijd te zijn verdwenen. De Fa. Furtwängler & Hammer herstellen de dispositie en conserveren de laden en de mechaniek in 1930-31. E. Hammer brengt schokbalgen aan de windladen en realiseert een vrijwel totale vernieuwing van de mechaniek. Bovendien wordt het orgel geherintoneerd op lage winddruk. Ahrend restaureert het orgel in 1981-82 naar de toestand van 1683.

Bij het beluisteren en bespelen van dit orgel kunnen we niet anders dan lof hebben voor deze geslaagde restauratie. Jammer dat dit orgel opgesteld staat in een zeer slechte akoustische ruimte.

Dispositie :

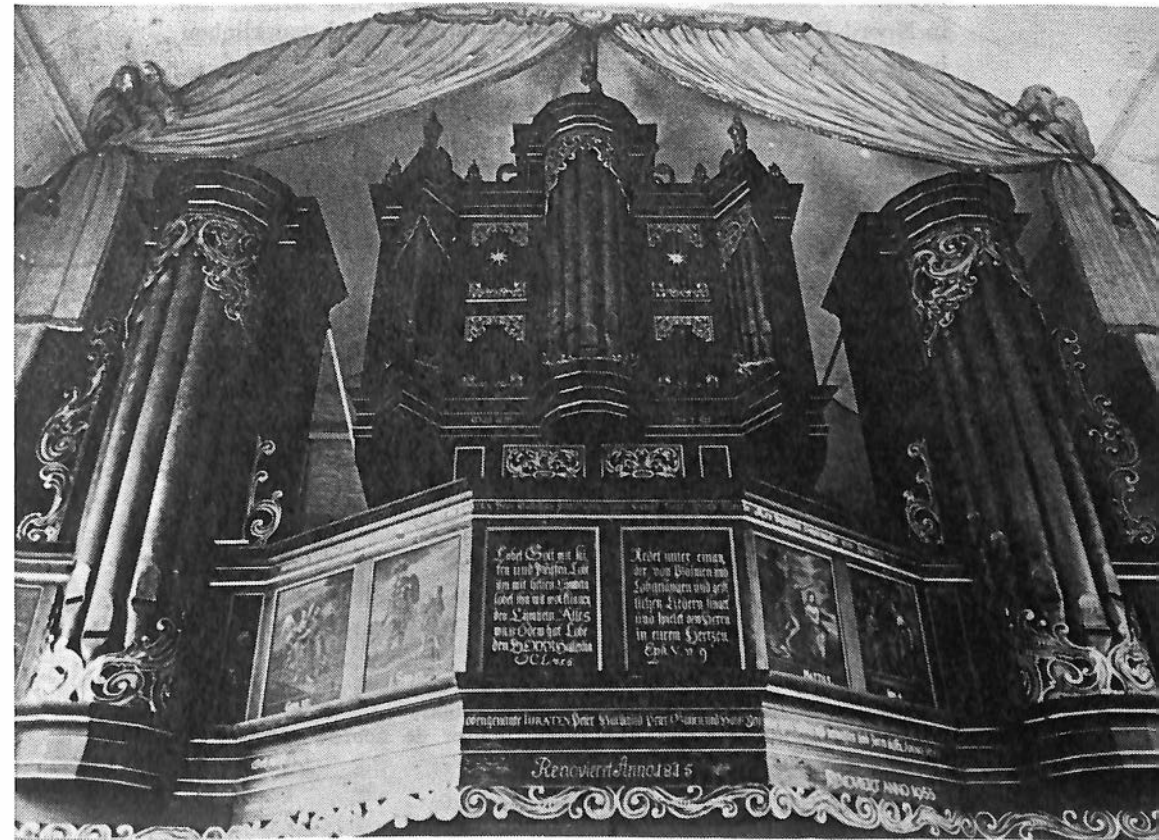
<i>Hoofdwerk :</i>		<i>Rugwerk :</i>	
Prinzipal 8'	W	Prinzipal 4'	A+S
Quintadene 16'	S+W	Gedackt 8'	S
Rohrfloït 8'	W	Spillfloït 4'	S
Octave 4'	W	Octava 2'	S
Rohrfloït 4'	W	Waldfloït 2'	S
Nasath 3'	W	Siflit 1 ½'	S
Octave 2'	W	Sexquialtera 2f.	S
Rauschpfeife 2f.	S	Tertzian 2f.	S
Mixtur 5f.	W	Scharff 4-6 F.	S
Zimbel 3f.	A	Dulcian 16'	A
Tromet 8'	W	Tremulant	

<i>Borstwerk :</i>		<i>Pedaal :</i>	
Gedacktes 4'	W	Prinzipal 8'	S
Octave 2'	W+S	Untersatz 16'	W
Quintfloït 3'	W	Octava 4'	W
Scharff 3f.	S	Nachthorn 2'	A
Regal 8'	W	Rauschpfeife 2f.	W
		Mixtur 4-6f.	A
		Trombone 16'	S
		Tromet 8'	W
		Cornet 2'	A

manuaalomvang : CDEFGA-c"
pedaalomvang : CD-c'-d' (cis' is als stomme toets aanwezig)
De Gedacktes 4' van het borstwerk is vanaf cis een roerfluit. De Quintfloït 3' begint in de discant en is een zeer wijde open fluit.
W = Antonius Wilde S = Arp Schnitger A = Jurgen Ahrend

Jammer dat dit orgel bij de restauratie niet terug in de midden-toons werd gestemd.

Tot besluit bespeelden we de volgende dag het Arp Schnitger-orgel te Cappel : een «must» voor elke orgelliefhebber.

Het Arp Schnitger-orgel (1685)
in de St. Nicolai und Martinikirche te Steinkirchen

Dit orgel werd oorspronkelijk gebouwd in 1680 voor de St.-Johannis Klosterkirche te Hamburg met gebruikmaking van ouder 16de eeuws pijpwerk. Het oorspronkelijke orgel van deze kerk, gebouwd door Georg Wilhelm Wilhelmy ging verloren bij een brand. In 1816 plaatst Wilhelmy het oude orgel van de kloosterkerk te Hamburg in Cappel. De hoofdwerkkast werd hierbij verlaagd. H. Röver plaatst in 1891 drie nieuwe balgen. In 1937 wordt het orgel gerestaureerd door Ott. Daarbij is het leer van de tongwerken verwijderd en het loodbeleg drastisch gewijzigd. Deze ingrepen zijn helaas bij de laatste restauratie niet ongedaan gemaakt. De firma von Beckarth herstelde het orgel in 1976-77. De Cimbels krijgen zijn originele samenstelling terug en de Cornet 2' van het pedaal werd gereconstrueerd. De kwaliteit van dit orgel werd reeds overvloedig beschreven: het behoort tot het mooiste van wat ons nog rest uit de 17de eeuw in Noord-Duitsland. Het verhaal dat het orgel te sterk zou klinken in de kleine kerk van Cappel is helemaal niet juist.

Dispositie :

<i>Hoofdwerk :</i>		<i>Rugwerk :</i>	
Prinzipal 8'	S	Prinzipal 4'	S
Quintadena 16'	+ (en S)	Gedackt 8'	+
Hollfloït 8'	+	Quintadena 8'	S
Octava 4'	+	Floït 4'	S
Spitzfloït 4'	S	Octava 2'	S
Nasat 3'	+	Siffloït 1 ½'	S
Gemshorn 2'	+	Sesquialtera 2f.	S
Rauschpfeife 2f.	S	Tertian 2F.	S
Mixtur 5-6f.	S	Scharff 4-6f.	S
Zimbel 3f.	S	Dulcian 16'	S
Trompet 8'	+ (en S)		

Pedaal :

Untersatz 16'	+	+ = 16de eeuws pijpwerk
Octava 8'	+	S = Schnitger
Octava 4'	S	v.B. = von Beckerath
Nachthorn 2'	S	
Rauschpfeife 2f.	S	
Mixtur 4-6f.	S	
Posaun 16'	S	
Trompet 8'	S	
Cornet 2'	S en v.B	

tessituur : manuaal CDE-c''' (gebroken octaaf)
pedaal : CD-d' (opgesteld achter de hoofdwerkkast)

temperatuur : gelijkzwevend
toonhoogte : 3/5 toon boven normaal
koppel RP/HW
Tremulant
Zimbelstern (akkoordklokken)
Winddruk : 68 mm.

Wat de restauratiepraktijk betreft, is men ook hier de goede weg ingeslagen, na de nefaste «aanpassingen» die onder impuls van de «Orgelbewegung» werden uitgevoerd (herintonatie op lage winddruk, verlagen van de opsneden...). Vooral de orgelmakers Furtwängler & Hammer, Paul Ott en de toenmalige fa. A. Führer hebben vrijwel onherstelbare ingrepen gepleegd op het pijpwerk. De fa. Von Beckerath beperkte zich meestal tot het vernieuwen van de mechaniek en de klaviatuur (vb. Steinkirchen). Het zijn ingrepen die bij een volgende restauratie vrij makkelijk weer goed kunnen worden gemaakt.

Ahrend trof ons vooral door de geslaagde restauratie van het Schnitger-orgel in Lüdingworth. Vermits dit orgel zeer veel materiaal bevat van Antonius Wilde uit 1598, is het jammer dat het niet middendoors werd gestemd. Het zeer bekende orgel uit de St.-Cosmae und Damiankirche te Stade, eveneens gerestaureerd door Ahrend in 1972-75, viel tegen. Het klonk helemaal niet als een historisch orgel. De grote ruimten tussen de frontpijpen van het hoofdwerk doen ons vermoeden dat hier iets niet klopt met de mensurering. Bovendien rijst de vraag waarom dit orgel in de «moderne» Harald Vogel-stemming werd gestemd. Een zeer grote evolutie kent de fa. Führer onder leiding van Fritz Schild. Wij zijn benieuwd naar hun verdere nieuwbouwprojecten.

Nogmaals blijkt dat het bescapen en beluisteren van historische instrumenten heelwat inspiratie geeft met betrekking tot de uitvoeringspraktijk van de voor de bepaalde orgels geschreven literatuur. Denken we hierbij maar aan de praktische toepassing van de registratiebronnen, de articulatie, tempi (rekening houdend met de windvoorziening) en de vingerzetting (verkort octaaf in manuaal en pedaal, gebroken octaaf, subsemitoetsen).

We kunnen dan ook dergelijke projecten in de conservatoria en daarbuiten alleen maar toejuichen en hopen dat deze orgel-excursies bestendig worden opgenomen in de organistenopleiding.

Klavichordcultuur via de fonoplaat

GH. POTVLIËGHE

Globaal genomen blijft het klavichord een illustere onbekende. Dat weet elk klavierinstrumentbespeler, de «Klavirist», en in de platenindustrie krijgt het klavichord slechts sporadisch een kans om zijn boodschap over te brengen.

Tot een flink stuk in de 19de eeuw was het een zeer geliefd instrument, vnl. in Duitsland en Oostenrijk, maar ook in Spanje en Portugal moet het een bloeiende cultuur hebben gehad terwijl de Engelsen het nooit helemaal hebben laten varen dank zij Dolmetsch die de brug tussen de oude en de 20ste eeuwse klavichordpraktijk en -bouw heeft geslagen en school maakte.

Als men dan verneemt uit de komponisten-biografieën welk een groot belang en zelfs wat voor een voorliefde figuren als J.S. Bach en zijn zonen Emmanuel en Friedemann gevolgd door J. Haydn, W.A. Mozart, Beethovens leraar G. Neefe en de jonge Beethoven hadden (om maar enkele hoofdfiguren te noemen), en wetend dat de klavichorden van Haydn, Mozart en Beethoven nog bestaan, dan stelt men zich toch al vlug de vraag waarom dit aspect van het musiceren tot op heden zo verwaarloosd is gebleven.

Uit de historie verneemt men overigens dat, alleen reeds in Duitsland, duizenden klavichorden werden gebouwd tijdens de 18de eeuw en dat er daarvan slechts enkele tot ons zijn gekomen. Men is dan ook al vlug geneigd uitspraken van Em. Bach en tijdgenoten, dat men een «goed» klavichord moet bespelen, te interpreteren als dat er heel wat minder goede klavichorden werden geproduceerd. Voeg daaraan toe de opkomst van de piano die zowel het klavichord als het klavecimbel verdrong, en meteen werd een belangrijk aspect van de muziekcultuur verwaarloosd.

Vanuit de enkele klavichordplaten die ik sinds ruim een half jaar heb kunnen bijeenbrengen zou men kunnen besluiten dat — zij het met twijfelachtige pasjes soms — een revival van het klavichord zich stilaan aan het voltrekken is. Wie zijn de initiatiefnemers? Wie gaat door dit onvolprezen muziekparadijs van de klavichordkunst op schattenjacht? Hoe gaat dit hand in hand

met de klavichordebouw? Het is op deze basisvragen dat ik me hier even wens te bezinnen, en dit aan de hand van de mij ter beschikking staande fonoplaten.

De oudste klavichordliteratuur op de plaat is Spaans met Antonio de Cabezon (1510-1566) — de «Spaanse Bach» als koploper, naast enkele minder bekende Spaanse meesters uit de 16de eeuw, gespeeld door Pablo Cano op *Harmonia Mundi, HM 1001*, persing 1978. Jammer dat de bijliggende tekst met geen woord rept over de uitvoerder noch over het hem ten dienste staande instrument. Zo te horen gebruikt Cano een klein klavichord (reistype), een mooi-klinkend instrument en middentoons gestemd. Indien het geen oud klavichord mocht wezen, dan heeft hier een oud instrument duidelijk model gestaan. Hoewel Cano dan wel een gelukkige keuze heeft gedaan voor wat de compositie-instrumentverhouding betreft, de muziek zelf reproduceert hij gedwee en van diminutie-praktijk is er helemaal geen sprake.

Op Titanic Records speelt Bernard Brauchli de Sonates van Soler en op een andere plaat, onder de titel «The Renaissance Clavichord II» bespeelt hij het Tosi-klavichord uit 1568. Deze gegevens staan vermeld op een inlegfolder van een Titanic-plaat, overigens zonder verdere informatie.

Op hetzelfde klavichord van Tosi, een 16de-eeuws klavichordbouwer uit Genua, speelt Joan Benson werk van Pasquini en Haydn (*Titanic Ti-96*: persing en graving, 1982). Volgens de hoestekst is Joan Benson een der meest vooraanstaande klavichordisten van onze tijd, geeft referaten en recitals over de gehele wereld en is vertrouwd met de mogelijkheden en eigenaardigheden van de antieke klavichorden. Voor Pasquini die zij uit het beroemde Tosiklavichord (1568, en geconserveerd in het Museum of Fine Arts in Boston) krampachtig krabt en tikt, klopt de hoestekst al evenmin als voor haar interpretatie van een drietal sonates van Haydn die zij poogt te verklanken op een Chr. G. Schiedmäyer uit 1796. Het toucher van Benson is dat van een pianiste, aggressief, kort van toon, zonder rekening te houden met de nuanceringen die de componist — duidelijk nog onder de indruk van Em. Bach — voorschreef, terwijl ze rekening meent te moeten houden met Haydn's «Sturm und Drang»-periode door de pianissimi onhoorbaar te maken en de forte's eruit te trommelen. Eén zaak is dan wel zeer positief voor Benson,

nl. dat ze een lans breekt voor Haydn op het klavichord, een instrument dat de Meester van kindsbeen af heeft geboeid en dat hem tot op het einde van zijn dagen bleef bekoren.

Even terug naar wat oudere literatuur ; op een *Alpha DB 175* bespeelt Christiane Wuyts, een Antwerpse klaveciniëte een viertal klavierinstrumenten zoals de frontpagina van de hoes verklaart : « à Cordes pincées : 1440 à 1626 ». Waarop die data slaan werd geen melding gemaakt en van een klavichord à cordes pincées kan geen mens wat vertellen. De instrumenten (virginaal, clavicymbalum, klavecimbel en klavichord) die Wuyts bespeelt werden ter beschikking gesteld door het huis Kaufmann uit Brussel en de foto op de hoes laat ons in het vage of het historische instrumenten zijn dan wel copies. Het klavichord dat we op deze plaat horen heeft als tessituur C-D-c", een middelgroot type dus, waarop Froberger plichtsbewust wordt verklankt, met nogal wat galm waarmee de eigenlijke klankkwaliteit niet objectief waar te nemen valt.

Dat het hoogtepunt van de cantabele manier van bespelen van het klavichord zijn ware basis vindt bij J.S. Bach hebben kennelijk nog niet zo veel «klaviristen» ontdekt : Ralph Kirkpatrick is de eerste die zich grondig heeft bezig gehouden met de vertolkingskunst van J.S. Bach en zonen op het klavichord. Op de hoes van zijn plaatopname met de Preludes en fugae uit het eerste en uit het tweede deel van het Wohltemperierte Clavier, verklaart hij onomwonden «Manche Werke Bachs, darunter das «Wohltemperierte Clavier» habe ich immer lieber auf dem Clavichord gespielt, auch wenn sie für das Cembalo genauso gut geeignet waren... Das Faktum bleibt, das ich mich, plausibel oder nicht, bewusst fast dreissig Jahre lang diesem Instrument begrenzter Möglichkeiten und grosser Schwierigkeiten manchmal intensiver gewidmet habe als dem Cembalo und das ich es der Mühe für wert befunden habe, eine Spieltechnik wiederzuentdecken und zur Vollkommenheit zu führen, die so sehr viel anspruchsvoller ist als die für andere Tasteninstrumente». Zo gaat Kirkpatrick's pleidooi voor het klavichord verder en dat waarachtige geloof in dit onvolprezen instrument hoort men in zijn vertolking van J.S. Bach op *Archiv Produktion, Resonance, Stereo 2547 083*. Hij maakte de opnamen reeds in 1959 en in 1967. Over het instrument dat Kirkpatrick met meesterschap bespeelt laat hij jammer genoeg niets weten hoewel op de hoes een met zeer veel

zorg gebouwd (historisch?) klavichord fragmentair gereproduceerd staat. Merkwaardig genoeg kan ik de oudste opname verkiezen boven deze van 1967 waar hij een instrument bespeelt dat zeer hel klinkt, en lijkt op een clavecimbel. Ligt het aan de opname-techniek met teveel galm? Bewust maakt hij ook weinig of geen gebruik van de Bebung, maar de Prelude en Fuga in b-moll BWV 867, een dramatisch geladen compositie die zo op het klavichord geschreven staat, had zo'n expressie-middel best kunnen verdragen. Te oordelen naar de klankkwaliteit kan ik me voorstellen dat Kirkpatrick een instrument bespeelt met stalen besnaring met daaraan flink wat galm toegevoegd hetgeen in een kurieuse heldere klavecimbelachtige klank resulteert, wat na langdurige beluistering minder gaat boeien. Ondanks deze «primitieve» opvatting over klavichordklank blijf ik de grootste waardering koesteren voor K.'s baanbrekend werk.

Het is me bekend dat K. zeer kritisch stond tegenover de kwaliteit van de klavichorden, zowel de historische als de moderne: eigenlijk, zo verklaart hij ergens, heeft hij gedurende zijn wereldreizen slechts een paar voortreffelijke klavichorden gezien... Zijn beoordelingsnormen moeten wel heel specifiek zijn geweest.

Een andere revelatie is Thurston Dart die op *Decca, Serenata, stereo SA 5*, in 1961 alle Franse Suites van J.S. Bach liet persen en daarvoor een Thomas Goff (hedendaags, Engels) gebruikte. Wat Kirkpatrick nog met iets teveel gereserveerdheid deed, dat doet T. Dart overvloedig : de «cantabele» wijze van klavichordspelen is nog nooit zo uitdrukkelijk geweest als hier. Dart past tempi en de hele vertolking aan het klavichord aan en hij doet dat op een wijze waarvoor ik zeer veel ontzag heb. Goff-klavichorden zijn me nog niet bekend, maar afgaande op de royale toepassing van de — overigens smaakvolle — Bebung, weet T. Dart een totnogtoe ongekende expressieve speelwijze te ontwikkelen. Ik vermoed dat hij een middelgroot instrument ten dienste had met ijzeren of stalen besnaring. Jammer dat naast de zo milde klank van de diskant, de bas eerder droog klinkt, maar dit kan te wijten zijn aan de beperkte grootte van het instrument.

De naam Kirkpatrick en Dart zijn me reeds sinds een paar decennia bekend via Raymond Schroyens die zich in het klavichordspel bekwaamde vnl. bij T. Dart. Hoewel R. Schroyens een tijdlang over een Engels klavichordje beschikte heeft hij totnogtoe geen klavichord-plaatopname gemaakt. Zijn klavichord-

spel is me bekend vanuit vriendschappelijke relatie : hij dient nog steeds te worden beschouwd als de enige Belgische klavichordist met de boodschap van Kirkpatrick en Dart als basisbagage, en waarvan ik me pas nu van bewust geworden ben, deelgencot geworden te zijn.

Het volledige eerste boek van het Wohltemperierte Klavier speelt Hermann Iseringhausen op een modern klavichord van Franz Lengemann uit Fischerhude (Dt.). Het is een vrij klein klavichord (korte zangbodem) maar met een FF-f"-tessituur ; het klinkt gaaf, wat zakelijk (met iets teveel galm opgenomen). Het is in harmonie met de bedoelingen van zijn bespeler Iseringhausen. De grote verdienste ligt voor mij wel in het feit dat hij het opneemt voor het integrale Boek I. De opname gebeurde in 1981 op *Emi-Electrola GmbH-ASD MD+GK 1071/72*.

In een reeks «Historische Meister-Instrumente» (Cembalo, Hammerflügel, Clavichord) neemt Winfried Schrammek de uitvoering van werk van Kuhnau en C. Ph. E. Bach voor zijn rekening op instrumenten die blijkens de geschiedenis tot de hoogtepunten van de instrumentenbouw zouden moeten gerekend worden. Op de *Acanta-plaat 40.23 506* (Deutsche Pressung. Ein Produkt der Fono Team GmbH, Hamburg mit Originalaufnahmen des Rundfunks der DDR) worden klavichorden gebruikt die toegeschreven worden aan Gottfried Silbermann (Freiberg, ca. 1730/1740 en J.J. Donat, Leipzig 1700). Zowel de kwaliteit van de opname als deze van de vertolking zijn gewoon ongenietbaar, en dat is, gezien de hoge historische belangrijkheid van de instrumenten die hier worden voorgesteld, een grote gemiste kans. Wat Schrammek wèl doet is nauwkeurig de versieringen uitvoeren in Em. Bach's komposities zoals deze komponist ze voorschrijft in zijn «Wahre Art...».

Rolf Junghans bespeelt op het merk *Toccata FSM, stereo FSM 53 619 toc* twee «Originalinstrumenten» uit de verzameling van Fritz Neumeyer, en vertolkt werk van J.S. Bach waaronder het expressieve «Capriccio sopra la lontananza del suo fratello dilet-tissimo», een kompositie dat vooral op het klavichord tot haar volle expressie komt. Welke instrumenten Junghans bespeelt weten we dus niet, maar op de frontpagina staat een zeer goede afbeelding van een G. Hubert-klavichord. Klavichorden van Hubert ken ik via afbeeldingen en ik ben er steeds lang blijven op kijken omdat ze zo bijzonder goed gebouwd blijken. Junghans

kan zeker niet worden gerekend tot de beste klavichordspelers, en de klankopname zelf laat ons weinig vermoeden omtrent de schoonheid van de instrumenten zelf.

Voor de meer recente klavichordopnamen gebruiken heel wat klavichordspelers een Hass. Hass is de jongste jaren «in». Wie dit lanceerde is me niet bekend, maar de klavichorden van Hass, die zeer zeker boven de middelmatigheid uitstijgen, kunnen me niet geheel bekoren omwille van de korte droge aanslag in het hoogste oktaaf en de toevoeging van een viervoetsnaar aan het achtvoetskoor in de bas (hetgeen steeds hoorbaar blijft). Hass heeft wel het voordeel over een grote zangbodem te beschikken, en een tessituur van FF-f". Een originele en gerestaureerde Hass kan men in het Brusselse muziekinstrumentenmuseum zien en bespelen en zo leert men al vlug de kwaliteiten en de zwakheden van deze klavichordbouwer kennen. Als voordeel biedt Hass ongetwijfeld dat het een ongebonden instrument is.

Colin Tilney bespeelt een Hass (Hamburg, 1742) met Fantasiën van J.S. Bach, C.P. Emmanuel, W.Fr. Bach, en W.A. Mozart. Dat is een bijzonder geslaagd programma. Baanbrekend is zelfs — in onze tijd waarin het klavichord zich nog moet bevestigen — dat hier Mozart wordt vertolkt, al is dit op zichzelf een voor de hand liggende zaak. Het blijft, zoals gezegd, wachten op Mozart-vertolkingen op diens bekend Steinklavichord. In afwachting krijgen we dit op Hass te horen en dat is ook te smaken. Tilney komt over als een braaf musicus die zich nog wat afremt op het klavichord. Bij momenten gebeuren mooie zaken, maar het blijft allemaal te fragmentarisch. Het betreft een *Archiv Produktion, Stereo 2533 326*, geperst in 1976.

Christopher Hogwood speelt op *L'Oiseau-Lyre DSLO 589* (een persing van 1981, The Decca Records) het geheel van de 6 Sonatas & 6 Sonatinas die Em. Bach als bijlage bedoelde van zijn «Versuch über die Wahre Art das Clavier zu spielen» en dit, evenals Tilney, op een Hass-klavichord, ditmaal daterend uit 1761. Hier hebben we te doen met een flink gevormd musicus begaafd met een vlotte klavichord-speeltechniek, ietwat zakelijk musicerend en graag met een accentje op het virtuose. Hij biedt geen bloemlezing maar wel een afgerond geheel, hetgeen het voordeel biedt dat men de komponist kan volgen in zijn totaalvisie en de ontwikkeling van zijn oeuvre kan volgen en het aldus beter leert begrijpen. Nu werd het ook eens hoge tijd dat werk wordt ge-

maakt van het grandioze klavierwerk van Em. Bach, de vader van de grote classici, de kunstenaar die zich de meest merkwaardige vrijheden permitteerde en zich aldus loswerkte van de kunst van zijn vader. Dat de zes boeken met Sonaten nog steeds niet te vinden zijn in hun geheel, vertolkt op het klavichord, is gewoon onbegrijpelijk. Het is een goudmijn van expressie, van waarachtige en zeer grote kunst.

Hetzelfde geldt voor Friedemann van wie ik slechts enkele Fugae en enkele losse werken op plaat bezit, en dan nog gespeeld op een doffe moderne vleugel waar alle zeggingskracht en 't verloren dreigen te gaan, kortom, zelfs alle kansen gemist worden om dit merkwaardige werk adequaat te vertolken. De zonen van J.S. Bach worden door de klavierspelers schromelijk slecht behandeld.

Klavichordkunst op het hoogste niveau pleegt Gustav Leonhardt. Daarvan getuigt zijn vertolking van «Sonaten - Rondens - Fantasien» (2 platen) op *R.C.A. RL 30429* (persing 1980) Naast een Fantasia en een Sonata (uit de zesdelige verzameling) speelt hij het ontroerend Rondo «Abschied von meinem Silbermannschen Claviere» met een bijzonder kontrastrijk spel van spanningen en ontspanningen zoals de komponist dit ook voorschrijft, met het preciese gebruik van bebungen en met een prachtige toonvorming. Hiervoor gebruikt Leonhardt een Hass-kopie door M. Skowronek (Bremen, 1967), een instrument dat alle typische karakteristieken laat horen van de historische Hass-klavichorden. Besloten wordt met Em. Bach's meesterwerk en zwanezang, de Fantasia fis-moll (1787) die als ondertitel draagt «C.Ph.E. Bachs Empfindungen», en dit werk krijgt zo'n edele, gerijpte vertolking dat men zonder de objectiviteit geweld aan te doen kan besluiten dat G. Leonhardt heden ten dage als de grootmeester van de klavichordkunst moet worden beschouwd.

Het besluit kan wel zijn dat de revival van de klavichordkunst reeds in de kiem leeft en dat de ontwikkeling en bloei een must is. Het blijft vooralsnog teveel bij pogingen door middelmatige pianisten of klavecinsten die niet veel verder geraken dan het vrij middelmatig bespelen van dit inderdaad zeer moeilijke instrument. Het klinkt heel transparant en bijgevolg ook bijzonder geschikt voor het polyfonisch spel. Vandaar waarschijnlijk ook dat de Fransen meer voelden voor het extravertklinkende, ruisende

klavecimbel, dan wel voor het teergevoelige, expressieve, subtiel-verfijnde en intieme klavichord.

Vlaamse historische klavichorden zijn niet bekend, tenzij misschien één exemplaar in het Brusselse Instrumentenmuseum, dat op grond van zijn «Vlaamse» scharnieren, als een instrument uit onze kontreien wordt aanzien. En dat is dan nog symbolisch ook voor onze hedendaagse klavichordcultuur. Er is hier bijgevolg een prachtig onontgonnen gouden gebied te herontdekken, een gebied dat onbekend is gebleven en met het spreekwoordelijke onbemind eraan verbonden.

Gottfried Silbermann

Dr. JOS DE BIE

W. Müller : «GOTTFRIED SILBERMANN — Persönlichkeit und Werk».

Verlag Das Musikinstrument — Frankfurt am Main ; 659 blz.

Publikaties die een min of meer globaal beeld van Gottfried Silbermann en zijn werk trachten te geven, zijn schaars. De referentiewerken terzake (E. Flade, U. Dähnert) zijn intussen ook al enkele decennia oud, zodat een nieuw standaardwerk over deze beroemde orgelbouwer zeker welkom is. Onderhavig boek is het resultaat van jarenlang opzoekingswerk door Werner Müller, conservator van het museum te Frauenstadt, waar Gottfried Silbermann het grootste deel van zijn jeugd heeft doorgebracht.

De auteur heeft zich bewust willen beperken tot een historisch relaas van het leven en de werken van Gottfried Silbermann, voor zover dit uit archivalische bronnen kon gereconstrueerd worden. Het boek rekent trouwens af met heel wat historische onjuistheden, die zich in de loop der jaren hadden opgestapeld.

Even de bijzonderste biografische gegevens in vogelvlucht : Gottfried Silbermann werd geboren op 14 januari 1683 in Kleinbobritzsch in Saksen. Als hij 3 jaar oud is, verhuist de familie naar het naburige Frauenstadt. Rond 1702 gaat hij het orgelmakersvak leren bij zijn broer Andreas in Straatsburg, en dit vermoedelijk gedurende een 4-tal jaren. Rond 1710 komt hij terug in Frauenstadt, waar hij al direkt met de bouw van een nieuw orgel kan beginnen. Naar aanleiding van de opdracht voor

het grote Dom-orgel in Freiberg, opent hij vanaf 1711 een werkplaats in deze stad, waar hij zich naast de orgelbouw ook zeer intens met klavierbouw bezighoudt : klavichorden, klavecimbels (met o.a. een eigen uitvinding; het «cembal d'amour») en vanaf ± 1730 ook met pianofortes. Van al deze klavierinstrumenten zijn er tot op heden alleen een klavichord en twee pianofortes bewaard gebleven, die echter geen van alle momenteel bespeelbaar zijn.

Gottfried Silbermann bouwde in zijn meer dan 40-jarige loopbaan vermoedelijk 45 orgels, overwegend kleinere tot middelgrote instrumenten : 17 met één manuaal, 22 met twee manualen, en slechts 4 drieklaviersorgels : Freiberg - Dom (III/45), Dresden - Frauenkirche (III/43) en Hofkirche (III/47), en Zittau (III/44).

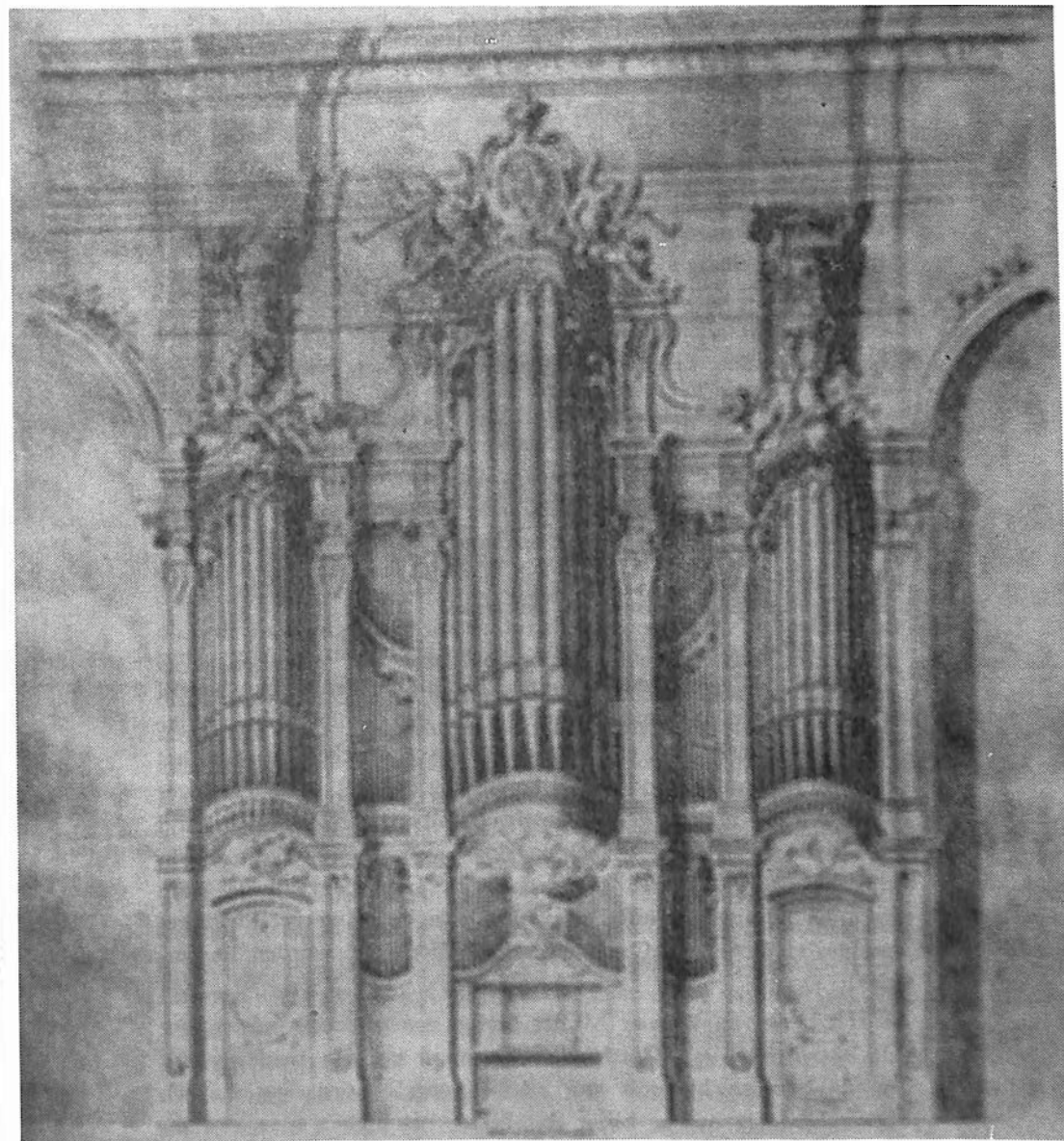
Gottfried Silbermann werkte met een min of meer vaste ploeg van 5 à 6 medewerkers. Enkele van zijn gezellen maakten later naam als zelfstandige orgelbouwers : Joachim Wagner en Zacharias Hildebrandt. Silbermann blijft zijn ganse leven ongehuwd. Hij sterft op 4 augustus 1753, tijdens de bouw van het grote orgel in de Hofkirche te Dresden, dat werd opgericht in samenwerking met Z. Hildebrandt. Het bedrijf wordt na zijn dood verder gezet door Johann Georg Schön en Adam Gottfried Oehme.

Bij het overlopen van de biografie van Gottfried Silbermann komt men haast onvermijdelijk tot een vergelijking met die andere grote Duitse orgelbouwer, nl. Arp Schnitger (1648-1719). Hoewel tussen beiden een generatiekloof van ± 35 jaar bestaat, ziet men zowel een aantal parallellen, alsook een aantal opmerkelijke verschillen.

Beide orgelbouwers kenden al grote roem tijdens hun leven ; beiden streefden naar een soort monopoliepositie, en bekwamen die ook onder de vorm van een speciaal privilege. Beiden geraken op zeker moment in conflict met een oud-leerling (G.S. met Z. Hildebrandt, A.S. met J.W. Klapmeyer en J.M. Röder). Tenslotte bezaten beide orgelbouwers voldoende commercieel talent om hun bedrijf tot bloei te brengen, en op die manier ook een zekere financiële welstand te verwerven.

Het zijn echter vooral de verschillen tussen beide orgelmakers die in het oog springen :

A.S. krijgt een vrij traditionele scholing in het orgelambacht, en verwerft geleidelijk aan een grote reputatie. G.S. krijgt een

Ontwerptekening uit 1750 van het Silbermann-orgel van de Hofkirche te Dresden

eerder korte opleiding bij slechts één orgelbouwer (zijn 5 jaar oudere broer Andreas), en begint, eens teruggekeerd in zijn vaderland, aan een ware blitzcarrière.

Het oeuvre van A.S. is «groter», niet alleen wat betreft het aantal en de omvang van zijn orgels, maar vooral ook in het territorium dat hij bestrijkt, en dat zich uitstrekt van Friesland tot Berlijn, en zelfs verder (via zijn leerlingen). G.S. oeuvre is meer kleinschalig: kleinere orgels, minder in aantal, minder medewerkers, en praktisch uitsluitend beperkt tot het grondgebied Saksen. Bovendien heeft hij zich zeer actief met klavierbouw bezig gehouden, hetgeen bij A.S. toch niet het geval was.

Een zeer belangrijk verschil tussen beide is dat A.S. zeer veel restauratie- en ombouw-werkzaamheden verrichtte, terwijl G.S. praktisch uitsluitend nieuwbouw-instrumenten afleverde. Dit kan een (althans gedeeltelijke) verklaring vormen voor de diversiteit der Schnitger-orgels, terwijl Silbermann's instrumenten een grotere uniformiteit bezitten, en wat de uiterlijke vormgeving betreft, zelfs een zekere eentonigheid uitstralen.

Na de dood van G.S. blijkt de activiteit van zijn opvolgers (hij had zelf geen kinderen) vrij vlug uit te doven. Het bedrijf van Schnitger daarentegen brengt nog een aantal opmerkelijke realisaties tot stand; er blijft zelfs nog een zekere continuïteit bestaan tot aan de dood van H.E. Freytag in 1869. Daar tegenover staat dat de reputatie van Gottfried Silbermann eigenlijk altijd is blijven voortleven, misschien door associatie van zijn naam met die van J.S. Bach of Frederik de Grote, terwijl de faam van de Schnitger-familie geleidelijk aan in de vergetelheid geraakte, en door de «Orgelbewegung» diende te worden herontdekt.

Het boek van Werner Müller brengt een uitvoerig relaas over de activiteiten van Gottfried Silbermann en zijn medewerkers, en de bouwgeschiedenis van alle 45 orgels wordt systematisch besproken. De auteur blijkt daarbij te beschikken over een indrukwekkende hoeveelheid bronnenmateriaal; een aantal archiefstukken worden trouwens in de appendix in extenso afgedrukt. Het boek bevat eveneens een uitvoerige foto-documentatie, met afbeeldingen van zowat alle Silbermann-orgels.

Ondanks alle kwaliteiten van dit omvangrijk werk, kan men toch enkele leemten aanwijzen:

— De relaties tussen G.S. en de familie Bach zijn vanuit muziek-historisch standpunt zeer belangrijk. In werkelijkheid schijnen de contacten tussen beide niet zo intens of tenminste niet zo frekvent te zijn geweest als men het zich meestal voorstelt. Deze materie wordt in het boek op een weinig overzichtelijke manier benaderd en niet echt uitgediept; het had zeker de moeite geloond er een apart hoofdstuk aan te wijden.

— De betrekkingen die er bestonden tussen G.S. en de Straatsburgse tak van de familie worden evenmin uitvoerig behandeld. De auteur heeft blijkbaar niet de kans gehad het desbetreffende bronnenmateriaal, dat zich thans nog in Frankrijk bevindt, zelf te onderzoeken; hij heeft zijn informatie terzake slechts kunnen verzamelen door correspondentie (o.a. met Marc Schaefer).

Werner Müller heeft zich in dit boek met opzet willen beperken tot een zuiver historische benadering van Gottfried Silbermann en zijn werk; hij stelt dan ook uitdrukkelijk dat van de lezer geen voorafgaandelijke orgelvakkennis wordt vereist. Het konsekwent naleven van deze vooropstelling leidt echter tot nogal absurde toestanden: er wordt dus niet ingegaan op de technische karakteristieken der verschillende instrumenten, maar zelfs hun disposities worden niet vermeld! Anderzijds duiken in de tekst natuurlijk toch heel wat technische termen op (hoe kan het anders?), en deze worden dan in voetnoot uitgelegd. Dat de auteur daarbij ook begrippen als prestant, windlade, enz. meent te moeten verduidelijken, gaat toch wel wat ver. Ook over de actuele toestand der nog bestaande Silbermann-orgels krijgen we telkens slechts enkele regels (meestal lovende) commentaar.

Voor meer informatie betreffende dispositie en technische data is de lezer dan ook op andere bronnen aangewezen (bv. Ulrich Dähnert's «Historische Orgeln in Sachsen» dat onlangs bij dezelfde uitgeverij is verschenen).

Tenslotte heerst er in het boek een onevenwicht tussen het tekstvolume en de omvang der (zeer uitgebreide) voetnoten, waardoor de lectuur in aanzienlijke mate wordt bemoeilijkt.

Mits men de beperkingen aanvaardt, die de auteur zichzelf bewust heeft opgelegd, is dit wellicht het «definitieve boek» over Gottfried Silbermann. Werner Müller heeft hiermee een monumentaal werk geschreven, dat zeker een plaats verdient in iedere organologische bibliotheek, bv. naast Gustav Fock's «Arp Schnitger und eine Schule»...

In Memoriam

CECILE STEVENS

Op Goede Vrijdag 20 april 1984 overleed Juffrouw Cecile Stevens, zaakvoerster van de «Fa. Stevens, Kerk- en Concert-orgels». Zij werd geboren te Antwerpen op 13 september 1901, studeerde aan het Lemmensinstituut te Mechelen en maakte zich verdienstelijk als lerares en stichteres-dirigente van het Ancillakoor te Duffel.

Als zaakvoerster van de orgelbouwmakerij continueerde zij het bedrijf van haar vader Jos Stevens. Het Duffelse atelier heeft een markante geschiedenis die gaat over Petrus Stevens naar Vermeersch en over Theodoor Smet die zich, als leerling van de Mechelse orgelmaker Van Overbeek, omstreeks 1822 te Duffel vestigde. Aldus bestaat dit jaar het Duffelse bedrijf ongeveer 162 jaar.

Het huidige Antwerpse orgellandschap is voor het grootste gedeelte door het oeuvre van Vermeersch en de opvolgers Stevens gevormd terwijl ook een flink gedeelte van het Brabantse de stempel van dit huis draagt. Ook in het buitenland vonden de Stevensen een afzetgebied.

Met als bedrijfsleider Flor Fierens en vnl. met Flor Peeters als adviseur heeft de Fa. Stevens de moderne Belgische orgelbouw een typisch aanzicht gegeven. Persoonlijk stond Juffrouw Stevens steeds vriendelijk open voor de stijlevoluties inzake orgelbouw: de ombouw van het Mechelse kathedraalorgel met zijn vrije opstelling en verbazingwekkende elektrische apparatuur diende evenzeer als vlag voor de betekenis van het bedrijf als kleine orgels met mechanische traktuur en neobarokke ingrediënten.

De jongste tijd speelde het bedrijf ook in op de vraag naar historische restauratie hetgeen het voortzetten van werkzaamheden in de vroegere trant niet uitsloot.

Uit het bedrijf van C. Stevens zijn de jongste jaren heel wat orgelbouwers gekomen die de kwaliteit en de aard van hun op-leiding getrouw blijven.

De redactie

Ter bespreking

PARTITUREN

ALEXANDRE GUILMANT (1837-1911) : *Prière et Berceuse, opus 27*
Ed. Harmonia

Piet van der Steen verzorgt de nieuwe uitgave van dit populair geworden orgelwerk dat Alexandre Guilmant schreef in zijn geboorteplaats te Boulogne-sur-Mer in 1870, na zijn orgelstudie aan het Kon. Conservatorium te Brussel bij J. Lemmens en vóór hij benoemd werd tot titularis aan de Parijse kerk Ste Trinité. Het gaat eveneens vooraf aan de eerste Sonate (Symphonie) voor orgel. Het is te vinden in de vijftiende aflevering van «Pièces dans différents styles».

Bovenvermeld stuk werd ook uitgegeven voor harmonium en voor piano.

De voorliggende editie is verzorgd opgezet en maakt deze goed gecomponeerde muziek met fijnzinnige melodiek terug toegankelijk voor een ruim organistenpubliek.

Persoonlijk blijf ik toch de oude uitgave verkiezen omwille van de mooie breed opgezette bladspiegel en de duidelijke teksttoevoegingen.

K. D'H.

ALEXANDRE GUILMANT (1837-1911) : *Fugue Grave, Prélude fugué, Fughetta, Fughetta de Concert*
Ed. Harmonia — Prijs : 10,— gulden

Piet van der Steen heeft zich intens ingewerkt in deze Franse orgelwereld en uit allerlei oude uitgaven fugamateriaal verzameld. Wereldschokkende muziek zult u hier niet vinden, wel degelijk opgezette werkstukken, gebaseerd op een degelijke conservatoriumopleiding zonder veel durf en risico's in de uitwerking.

Deze stukken zijn een ode aan het orgelideaal van J. Lemmens; «le style fugué» die beschouwd werd als «de» orgelstijl en die gericht was tegen de effectrijke oppervlakkige improvisaties van Lefébure-Wély en zijn tijdgenoten. Ze dienen geplaatst te worden in de historiserende belangstellingssfeer van Guilmant die veel historische Franse muziek publiceerde in «Archives des Maitres de l'Orgue» en historische Duitse muziek bekend maakte in zijn «Ecole classique de l'Orgue». Zelf is hij een zeer traditioneel componist, zelfs in zijn «Pièces Nouvelles».

«Een vorm die in de 18de eeuw zijn hoogtepunt bereikte, de fuga, moet ook zijn bijzondere belangstelling gehad hebben. Niet alleen komt in zijn eigen oeuvre de fuga frequent voor, in de al genoemde «Ecole classique» neemt hij welgeteld 29 fuga's op!» (Voorwoord P. van der Steen).

Over de herkomst van de stukken vernemen wij dat :

- de «Fugue grave» voorkomt in het tweede deel van de «Ecole» van Alphonse Mustel : «l'Orgue — expressif ou harmonium» (1903) ;
- de Prélude fugué, oorspronkelijk uitgegeven werd in 1910 zonder verdere datering en opusnummer ;
- de Fughetta (sur un thème grégorien) komt uit «Pièces dans différents styles», vijfde aflevering op. 19 ;
- de Fughetta de concert, opus 29b komt uit «œuvres diverses».

Als uitvoeringsgegevens zijn de originele vingerzettingen in de «Fugue Grave» richtinggevend om de «legato absolu» te bereiken met substitutietechniek, glissandotechniek, vingers onder- en over-

zetten. Dit zijn de technieken uit de orgelschool van Lemmens.

Een paar aanmerkingen : deze uitgave kreeg een ongelijke inktbevoeling op het voorwoordpagina. Het zoeken naar het gregoriaans thema voor de Fughetta wordt wel erg moeilijk met de beperkte informatie. Bij het raadplegen van de vroegere uitgave geeft de titel zelf de oplossing «Fughetta sur l'hymne du Dimanche de Quasimodo».

De Fughetta werd opgedragen «à Monsieur Fournier»; waarom wordt ook deze informatie onthouden ?

De fraseringslopen en de koppeltokens zijn soms onduidelijk.

Deze détailopmerkingen schaden in genen dele het waardevol opzet van deze boeiende publikatie.

K. D'H.

ALEXANDRE GUILMANT (1837-1911) : Morceau de Concert

Ed. Harmonia — Prijs 12,10 Gulden

Bert Wisgerhof tekent verantwoordelijk voor de herdruk van «Morceau de Concert» van A. Guilmant. Dit meest omvangrijke variatiewerk van Guilmant, gecomponeerd kort voor 1870, derhalve na Guilmant's studieperiode bij Lemmens, maar vóór zijn benoeming tot «organiste titulaire» aan de Parijse kerk Ste Trinité.

De tekst van deze heruitgave is conform aan de in 1913-14 bij Schott uitgegeven Nouvelle Edition, geredigeerd door J. Bonnet en A.E. Hull en komt uit «Pièces dans différents styles», «7e livraison».

De «Morceau de Concert» bestaat uit een Prélude, Thème, Variations et Final en is opgedragen aan W.T. Best. Waarom het opusnummer 24 onthouden wordt is mij een raadsel.

Dit omvangrijk werk moet beslist briljant klinken op een geschikt Frans romantisch orgeltype en zal de geïnteresseerde organisten stimuleren.

Het is terzelfdertijd een goed repertoirestuk voor orgelstudenten in professionele opleiding.

K. D'H.

WIM VAN DER REIJDEN : A Trumpet Tune, Trumpet Voluntary,

Solo Echo voor Trompet

Ed. Boeienga, Sneek — Prijs 15,40 Gulden

De engelstalige titels evoceren samen met de bezetting een ceremoniële muziek naar Engels voorbeeld.

Wim van der Heijden schreef de beide werken voor orgel en trompet in juli 1975 en droeg ze op aan Jan Wilmer, de Solo Echo voor trompet werd aan Theo Verbey toegewijd.

De stukken voor orgel en trompet liggen goed in het oor, zijn niet te moeilijk toegankelijk en zijn gecomponeerd vanuit een duidelijk gestructureerd patroon voor maateenheden en themaontwikkelingen.

De instrumentale partijen musiceren onafhankelijk en vloeien mooi ineen tot een fijn klankspel. Het is goed klinkende muziek voor een dankbaar instrumentarium, geschikt voor kerk, concert en opleiding.

K. D'H.

NEDERLANDSE KLAVIERMUZIEK UIT DE 18de EEUW

Verzameld door Jan Doove en Gert Oost

Ed. Boeienga, Sneek, 2de druk — Prijs 73,4,— BF

Deze waardevolle publikatie evocert een duidelijk beeld van het Nederlandse orgelspel in de achttiende eeuw.

Nederland kende in de zeventiende eeuw een glansrijk hoogtepunt met de muziek van J.P. Sweelinck en A. van Noordt. Het was de Gouden Eeuw met Rembrandt en F. Hals, met Hooft en Bredero.

De voornaamste Sweelinckleerlingen verleggen het werkterrein

naar Duitsland. Hier groeit de figuur van de allesovertreffende Bach. In Nederland blijkt de muze in te slapen.

Volgens de gangbare opvattingen is Nederland in de 19de eeuw terug wakker geschoten met de oprichting van de Koninklijke Zangschool in Amsterdam en Den Haag. Rond 1850 wordt dan de eerste orgelklas onder leiding van W.F.G. Nicolai opgericht.

In de beoordeling krijgt de achttiende eeuw een donkere bladzijde. Is dit verdiend? Hoe is het dan te verklaren dat de 18de eeuw een bloeiperiode voor de orgelbouw was? Hoe is de drukke handelspraktijk te verklaren in spinetten, clavecimbel, kabinet-orgels en piano's?

Hoe is het bloeiend muziekuitgeversbedrijf te verklaren? Hoe is het te verklaren dat menig buitenlands musicus zich in Nederland kwam vestigen?

Dat weinig materiaal bewaard bleef kan te maken hebben met de toenmalige muziekpraktijk die bestond uit improvisatiekunst? De improvisatie krijgt de voorkeur op de compositie. Joachim Hess schrijft in zijn boekje «Over de vereisten in een organist»: «Het is niet verwerpelijk om geschreven composities te spelen». «Een gecomponeerd stuk is voedsel voor de fantasie en bevordert de improvisatie».

De Groningse organist stelt in zijn «Samenspraken» dat de muziek een uiting is van het gemoed. Ieder couplet van iedere psalm vraagt aldus andere versieringen, een andere harmonisatie, ja zelfs een andere toonsoort en maatsoort. Dat alles kan men toch niet vastleggen. De improvisatiekunst is het grote middel om zich te uiten. Deze improvisatiekunst heeft het zoeken naar een verfijnd kleurenpalet op het orgel sterk beïnvloed. Gedeelde registers werden ingevoerd, soloregisters werden gedisponeerd, kleurrijke stemmen als de prestant 8'-voet discant, de cornet, de sesquialter of de discantongwerken dienden om de melodie te versterken.

Gert Oost die verantwoordelijk tekent voor deze uitgave schreef een boeiend voorwoord waaruit bovenvermelde gedachtengang ontleend werd.

Eenzelfde gedachtengang kan grotendeels ontwikkeld worden en mits schakeringen van toepassing zijn op de Zuidelijke Nederlanden.

Uiteraard is de impact van de Genève-psalmen bij ons totaal onbekend. Dit is een uiterst belangrijk onderscheid. Aldus is de werking van Friedrich Hurlebusch, Jacob Potholt en Frederik Nieuwenhuysen duidelijk gegroeid vanuit de Noord-Nederlandse bruikbaarheid in de kerkmuziekpraktijk.

Dat de organisten zich lieten horen in een «konstig» preludium en fuga voor het volle werk, kunst die volgens Lustig achteruit ging, dat de organisten ook een rondo en een adagio dienen te improviseren verwijst naar andere genres. Van hieruit is het een kleine stap naar de clavecimbelliteratuur en naar de pianomuziek. Het veelvuldig protest tegen het spelen van «Marschen, Walsen en Galoppades» zal wel bijgedragen hebben tot de frivole overstap naar meer populaire orgelklanken die eerder in het salon thuis horen. Aldus wordt de overstap van piano of clavecimbel naar het orgel eenvoudig. De stijl-overeenkomst wordt duidelijk. De vingervirtuositeit gaat primeren op contrapuntische zettingen. Ruppe schrijft zijn «Dix-huit Pièces» voor piano of orgel. Het is gelijk. Het aangehangen pedaal komt de linkerhand te hulp voor de lage basnoten.

De salonmuziek veroverde de kerken.

Deze «Empfindsame» stijl, deze klanken uit het classicisme, deze rococofranjes werden door de uitgevers verzameld en liggen in bovenvermelde uitgave ter onzer beschikking.

Het is onbekende muziek van weinig bekende componisten. De

muziek geeft een waardevol beeld van de musicerpraktijk op het orgel tijdens de 18de eeuw en is aldus een klankdocument uit de Noordelijke Nederlanden. Deze muziek zal beslist heerlijk klinken op de Vlaamse historische orgels en is dan ook warm aanbevolen.

Het aangeboden repertoire bestaat uit :

- Lento Grave en Allegro in C gr.t. van C.F. Ruppe (1753-1826)
- 1e, 3e en 10e Sonata in C gr.t. van Ph. Pool (1707-1795)
- Schuttersmars van Bartholomeus Ruloffs (± 1730-1801)
- «De Vrijheid wenkt» en «Aan Volk en Overheden» van Frederik Nieuwenhuysen (1756-1841)
- Sonata per Cembalo van K.G. Geilfus (?-1740)
- Verschillende zettingen op Psalm 65 van Conrad Fr. Hurlebusch (1696-1765), J. Potholt, e.a.
- Sonatina op. 5 nr. 1 en nr. 4 voor klavier met begeleiding van viool van J.A.R. Colizzi.
- Sonata op. 5 nr. 6 van C. Fr. Hurlebusch.

K. D'H.

PLAAT

*J.S. BACH — J.C. VOGLER — C.F. RUPPE — F. MENDELSSOHN
gespeeld door STANISLAS DERIEMAEKER
aan het orgel van de O.-L.-VROUWEKERK te MELSELE*

Deze plaat, die is uitgebracht door het orgelcomité van Melsele t.g.v. zijn tienjarig bestaan, bevat de volgende werken :

Toccata en fuga in re klein — J.S. Bach
Orgelkoraal «Jesu Leiden, Pein und Tod» — J.C. Vogler
Orgel of Forte Piano Concert in do groot — Chr. F. Ruppe
Sonate in do klein — F. Mendelssohn-Bartholdy

Deze werken worden uitgevoerd op het orgel van de O.-L.-Vrouwkerk te Melsele.

Dit instrument is blijkens de hoestekst in eerste aanleg gebouwd door L. de la Hays in 1749 maar sindsdien enkele malen radikaal omgebouwd, o.a. door de gebroeders Vereecken in 1897 (kegelladen en pneumatische traktuur) en door G.A.C. de Graaf in 1969 (nieuwe sleepladen, mechanische toetstraktuur, elektrische registertraktuur). Deze laatste ombouw is geheel gebeurd naar de toenmalige opvattingen, zodat het instrument het beste te typeren is als een modern orgel met gebruikmaking van oud pijpwerk en een oude kas, dat het voor die jaren gebruikelijke magere, weinig attractieve klankbeeld vertoont.

Kan men tegen het instrument dus bepaalde bezwaren hebben geheel anders is dit met het orgelspel van Stanislas Deriemaeker en hieraan is het te danken dat deze plaat dan ook zeer de moeite waard is. Zijn spel is zeer boeiend, vertellend en tegelijkertijd expressief en spontaan. Hij laat goed zien dat een «retorische» aanpak beslist niet ten koste van de natuurlijkheid of de muzikaliteit hoeft te gaan maar juist tot een grotere expressie leidt, zijn spel is allerm minst academisch of gemanieerd.

Het sterkste trof mij dit in het prachtig gespeelde orgelkoraal «Jesu Leiden, Pein und Tod» van de Bach-leerling J.C. Vogler, dat zeer expressief en zangrijk maar ook zeer vertellend gespeeld wordt. Wat mij betreft is dit het hoogtepunt van de plaat.

Bachs Toccata en Fuga in re klein wordt ook zeer boeiend gespeeld, al zou de fuga met een iets afwisselender voordracht nog wat aan zeggingskracht gewonnen kunnen hebben. Dit neemt echter niet weg dat het een van de meest overtuigende plaatuitvoeringen is die ik van dit werk ken.

Het orgelconcert van Ruppe wordt door Deriemaeker vlot en trefzeker neergezet zonder echter vlak te worden. Deze galante muziek krijgt bij hem ook een duidelijk andere behandeling dan de vorige werken. Bij hem worden de verschillende stukken niet in een «eenheidsstijl» uitgevoerd, zoals men helaas zo vaak ziet. Het is trouwens een compliment waard dat in zijn uitvoering dit niet op alle punten even sterke werk geen moment verveelt.

In de sonate van Mendelssohn heb ik een beetje moeite met de wat dunne plenumklank in het eerste deel, maar vermoedelijk was daar op het bespeelde orgel weinig aan te doen. Misschien zou een tongwerk i.p.v. de mixtuur een beter effect gehad hebben (iets wat men in die tijd ook eerder deed). Ook hierbij is het echter de vraag of dit goed te realiseren zou zijn op het Melseelse orgel. Van een afstand alternatieven bedenken is uiteindelijk altijd gemakkelijker dan ter plaatse de beste oplossing vinden! Veel belangrijker is dan ook dat dit deel zeer goed gespeeld wordt, evenals het volgende Adagio, waar Deriemaeker zeer mooi de grote lijnen doortrekt zonder dat dit ten koste van de details gaat.

Het is, ondanks het gebruikte instrument, als geheel dan ook een zeer geslaagde plaat geworden die ik zeker kan aanbevelen.

K.v.d.L.

Mededelingen

Flor Peeters tweemaal onderscheiden

Bij het natrillen van het feestelijke jaar 1983 waarin de nestor der Vlaamse organisten 80 jaar werd, ontving Flor Peeters het «Grootkruis van de Kommandeur in de Orde van St.-Gregorius de Grote vanwege de paus voor zijn verdiensten als kristelijk kunstenaar».

Vanwege koning Boudewijn ontving hij het Grootkruis in de Orde van Leopold II «als ambassadeur van de Vlaamse orgelkunst in binnen- en buitenland».

Graduale Lagal

Bedoeld als zangboek voor de praktijk bevat het Graduale Lagal de misgezangen van alle zon- en feestdagen van het proprium de Tempore (Tijdeigen), bovendien 20 misofficies van de belangrijkste heiligenfeesten en van bijzondere gelegenheden.

De melodieën van het Graduale Romanum vertonen, zoals gebleken, vele — meestal kleine — fouten. Daarom controleerde de auteur, Chris Hakkennes alle gezangen aan de hand van vier van de beste zogeheten melodische handschriften uit de 11de en 12de eeuw, en bracht zodoende ongeveer 4000 melodie-correcties aan.

Het heeft als voorwoord een nogal diepgaande inleiding die tevens een aantal uitvoerings-suggesties bevat.

De Graduale Lagal wordt uitgegeven door Stichting Centrum voor de Kerkzang, Sweelinckstraat 23, 2517 GA Den Haag NL.

vzw Vlaamse Orgel Vereniging (V.O.V.)

Steeds meer parochies laten hun soms zeer waardevolle historische instrumenten wegwijnen op het hoogzaal, terwijl zij hun toevlucht menen te moeten nemen tot het goedkoopste electronium dat er

op de markt te vinden is. De weinig verheven klanken die deze instrumenten tevoorschijn «toveren», leiden tot verdere verschraling van de eredienst en dus tot verdere verwaarlozing van ons orgelpatrimonium, uiteindelijk zelfs tot verlies van het besef dat Vlaanderen een groot aantal bijzondere orgels rijk is.

In een poging om deze stroomversnelling te breken, is kort geleden de « Vlaamse Orgelvereniging » vzw opgericht. Zij zoekt contact met iedereen die hart heeft voor ons orgelpatrimonium, in de eerste plaats natuurlijk de organisten en student-organisten, die oog hebben voor de problemen, maar zich wat machteloos voelen tegenover de kerkelijke en politieke halsstarrigheid en de moed dreigen te verliezen.

De Vlaamse Orgelvereniging is een v.z.w. die het orgel uit haar benarde positie wil helpen verlossen door het kunstambacht van de orgelbouw en de appreciatie ervan voor zoveel mogelijk geïnteresseerde ingewijden en leken in het voetlicht te plaatsen, in de hoop dat hierdoor het instrument dat lange tijd zo'n belangrijke plaats heeft ingenomen in het muziekleven en de liturgie van onze streken, letterlijk en figuurlijk nieuw leven wordt ingeblazen.

De Vlaamse Orgelvereniging v.z.w. wil dit doen door het organiseren van orgelexcursies op grote en kleine schaal, het inrichten van cursussen, lezingen en gespreksbijeenkomsten, maar om te beginnen door het hopen op uw adressen, ideeën en misschien zelfs uw financiële steun(tje).

Zetel van de vereniging : Pothoekstraat 138/14 te 2008 Antwerpen.
Bankrekening : 408-7046691-94.

Internationale zomercursus Flor Peeters 30 juli - 10 aug.

Het Commissariaat-Generaal voor de Internationale Culturele Samenwerking organiseert, in samenwerking met het Stadsbestuur van Mechelen, een Internationale Zomercursus - Orgelmeesterklas van maandag 30 juli tot en met 10 augustus 1984.

Deze cursus wordt gegeven door Professor Flor Peeters aan het orgel van de Sint-Romboutskathedraal.

De Zomercursus bestaat uit maximum 15 deelnemers, die een artistieke en technische opleiding hebben genoten gelijk aan een Eerste Prijs Orgel van een Rijksconservatorium of muziekhogeschool.

Het Commissariaat-Generaal te Brussel draagt de onkosten van de cursus en de verblijfkosten te Mechelen.

Programma van de meesterklas :

- Twee werken uit de vóór-Bachse Barok.
- J.S. Bach : twee grotere werken (preludes en fuga's, toccata's, fantasies), één sonate en twee belangrijke koraalvoorspelen waarvan één met uitgebreide ornamentiek.
- Twee werken van Cesar Franck, ofwel één werk en een tweede compositie uit de Romantische School.
- Twee werken uit de moderne orgelliteratuur en naar wens een compositie van een Belgische auteur.

De lessen worden gegeven op de werkdagen van 15 tot 18 uur. Zij zijn gericht op de praktijk van het orgelspel. Ze worden collectief gegeven, maar toch zo ingericht dat iedere deelnemer afzonderlijk in de loop van de tien lesdagen verscheidene speelbeurten krijgt. De lesgever spreekt Nederlands, Frans, Engels en Duits.

In de voormiddag en 's avonds kunnen de deelnemers om beurt vrij oefenen in de kathedraal en op andere kerkorgels in de stad Mechelen.

Een getuigschrift wordt na afloop van de Meesterklas aan elke deelnemer overhandigd.

Ter informatie

Bij «The Organ Literature Foundation» is een uitvoerige catalogus verschenen van brochures, boeken, tijdschriften en grammofoonplaten aangaande orgels, organisten, orgelmuziek, geschiedenis en bouw ; alle vermelde titels zijn tevens aldaar te bekomen.

Hoewel de afdeling grammofoonplaten tweederde van de catalogus inpalmt, blijken de resterende tien bladzijden van redelijk grote documentaire waarde te zijn : men verwacht niet zo gauw in een Amerikaanse bibliografische lijst publicaties aan te treffen als b.v. Gregoires «Historique...», «Les orgues d'Arras» van dom Vanmackelberg, tot zelfs een werkje van... Gaby Moortgat.

Deze catalogus is te verkrijgen bij : «The Organ Literature Foundation», Henry Karl Baker & Son, 45 Norfolk Road, Braintree, Massachusetts (USA) 02184 - tel. (617) 848-1388.

Cursus Dispokineses voor toetsinstrumentalisten

Er zijn plannen voor twee leergangen dispokineses voor toetsinstrumentalisten in de herfst.

Leergang A is bestemd voor : uitsluitend diegenen, die hetzij individueel, hetzij in cursusverband, reeds voldoende kennis hebben gemaakt met de dispokineses (in overleg met de docenten).

Leergang B is bestemd voor : uitsluitend musici-um en muziekpaedagogen, die kennis willen nemen van de dispokineses. Dat kan in groepsverband en individueel (in overleg met de docenten).

Beide leergangen bestrijken een periode van 6 maanden 1 x per maand 1 middag van 2 tot 5 uur. Ze worden gegeven op het cursusadres van de Stichting te Wageningen. De kosten zullen tussen de 20 en 25 gulden liggen voor de groepslessen (max. 20 pers.) per lesuur. Voor de individuele lessen 60 gld per uur.

Voorlopig programma A cursus :

1. Anatomie en fysiologie in relatie tot de handmotoriek. De hand, zijn functie etc met betrekking tot de pianistiek.
2. De houding van de pianist, organist en clavecinist. De opvattingen van de dispokineses zijn het uitgangspunt. Praktijk en discussie.
3. De invloed van de houding op de expressie en de techniek. Dispositie en indispositie. Praktijk en discussie.
4. De meest voorkomende compensatoire problemen van de romp, schouder en armhouding. Onderzoek van meegebrachte leerlingen.
5. Deze les wordt gegeven aan een kerkorgel. Afwijkende gevallen en hoe te benaderen. Praktijk en discussie. In deze les mogen weer leerlingen meegenomen worden.
6. De eigen vorm in techniek en spel. Praktijk. Capita selecta.

De aanvangscursus B omvat kennis en oefening van de eigen dispositie mede in relatie tot het instrument.

Zij die belangstelling hebben voor een van beide leergangen worden verzocht zich nu vast op te geven.

Inlichtingen : Stichting Nederlands Centrum voor Dispokineses. Bestuurssecr. : Generaal Foulkesweg 7. Cursus-secr. : Scheidingslaan 1, 7604 PA Wageningen - tel. 08370-19102.

Internationale Orgelacademie Ile de France, 1-7 juli 1984

Marie-Claire Alain, Michel Chapuis en André Isoir leiden elk een studieprogramma. Hierbij worden de orgels van Lagny, Mitry-Mory en Meaux bespeeld.

Het orgelœuvre van Jehan Alain wordt geanalyseerd door M.-C. Alain. M. Chapuis benadert in zijn cursus enkele werken van Lübeck, Bruhns, Buxtehude en Bach en A. Isoir behandelt hoofdzakelijk

werk van J. Titelouze naast composities van de Grigny, Guilain en Marchand.

Inlichtingen : Académie d'Orgue de l'Île de France, Hôtel de Ville, 77100 Meaux.

Internationale dagen van het Spaanse Orgel, 8-22 juli 1984

In het hart van Castilië kan men gedurende 14 dagen 7 historische orgels uit de 18de eeuw leren kennen en bespelen in een academie die geleid wordt door Francis Chapelet en J. Martin Moro, organisten, Alejandro Masso, musicoloog en Daniel Birouste Fonolleras, orgelbouwer.

's Morgens en 's avonds worden cursussen gegeven. 's Namiddags is voorbehouden aan persoonlijke studie.

Deze academie wordt georganiseerd door de parochies van Abarca, Frechilla, Fuentes de Nava en Paredes de Nava in samenwerking met «Musica Hispania» en «Ars Organorum».

2de Internationale Vacantiecursus Muziekinterpretatie Florenville 1984

Van 5 tot 15 augustus worden in deze vacantiecursus de Alexander-techniek en interpretatieonderwijs op verschillende instrumenten gegeven.

Ronny Plovie, organist aan de dekanale kerk te Sint-Niklaas geeft de orgelcursus.

De deelname in de kosten bedraagt 8.000 BF.

Inlichtingen : Fonds Jonge musici, Onderbergen 29, 9000 Gent.

Concours Stichting Orgelstad Leiden 1984

De Stichting Orgelstad Leiden organiseert op 23, 24 en 25 augustus 1984 een landelijk orgelconcours voor conservatoriumstudenten.

Het concours omvat een drietal categoriën : barok-, romantische- en moderne orgelmuziek en wordt daartoe gehouden in een drietal Leidse kerken, t.w. de Hooglandse Kerk, de Marekerk en de Harteburgkerk. In elke categorie kunnen drie kandidaten worden geplaatst. Uit iedere categorie worden door de jury drie personen geselecteerd welke tot de finale worden toegelaten.

De uiteindelijke drie winnaars zullen op de slotmanifestatie in de Pieterskerk te Leiden concorderen, alwaar tevens de prijsuitreiking zal plaatsvinden.

Het concours is openbaar.

Inlichtingen : Stichting Orgelstad Leiden, Rosmolen 70, 2317 SK Leiden NL.

Meesterkursus Millstatt

Michael Schneider geeft een meesterkursus te Millstatt van 27 tot 31 augustus '84.

Lionel Rogg eveneens, maar van 2 tot 7 september.

Inlichtingen : Sekretariat der Internationalen Orgelmusikwochen, Stiftsgebäude A. 9872 Millstatt.

Haarlem, Studiedagen rondom Cesar Franck en het Franse romantische orgel, 17 tot en met 19 oktober 1984

Voorafgaande aan het vierde César Franck-concours in oktober 1985, en in zekere zin als voorbereiding daarop, organiseert de

Stichting Kathedrale Basiliek Sint-Bavo te Haarlem wederom studiedagen.

Gedurende deze dagen zal de interpretatie van Francks orgelwerken uitvoerig worden behandeld door de beide docenten : Kamiel D'Hooghe en Albert de Klerk.

Artistiek stelt het vertolken van Francks werken geheel eigen problemen, mede samenhangend met het specifieke orgeltype waarvoor ze zijn geschreven. Daardoor zijn deze composities in feite moeilijker te interpreteren dan vele meer op virtuositeit ingestelde werken.

Evenals de vorige keer zullen deze dagen zich uitsluitend concentreren op de grote orgelwerken van César Franck. Met name : de Trois Chorals en Trois Pièces, te behandelen door Kamiel D'Hooghe, en de Six Pièces, te behandelen door Albert de Klerk.

De drie studiedagen van 17 t.e.m. 19 oktober worden voorafgegaan door inspeeldagen van 12 t.e.m. 16 oktober.

Inlichtingen : Orgelstudiedagen, Kromme Elleboogsteeg 28, 2011 TS Haarlem - tel. 023-316756.

Orgelfestivals

Innsbruck : 7 tot 12 juni 1984.

Stift Zwettl : 11 juni tot 1 juli 1984.

Lahti (Finland) : 6 tot 12 augustus 1984.

Göttingen : van 14 tot 31 oktober 1984.

Orgeltrip doorheen Brabants Hageland op 14 oktober

LOK organiseert voor de 2de maal een orgeltrip, ditmaal doorheen Brabants Hageland. Om 14u. wordt er verzameld op het Ladeuzeplein te Leuven. De tocht gaat naar Wakkerzeel waar Herman Stinders het Robustelly-orgel bespeelt, vervolgens naar Westerlo waar Luk Bastiaens het kistorgel van Potvlieghe laat klinken. De Pels-orgels van de abdijkerk van Averbode en van Wezemaal worden respectievelijk bespeeld door Herman Stinders en Joris Verdin.

Deelnameprijs : 450 fr. voor leden, 550 fr. voor niet-leden.

Inlichtingen : Leuvens Orgelkring, Justus Lipsiusstraat 20D23, 3000 Leuven.

Bach en het getal

In het voorjaar van 1985 zal bij de Walburg Pers te Zutphen in Nederland het boek «Bach en het getal» verschijnen, geschreven door Kees van Houten, docent orgel aan het Utrechts Conservatorium, en Marinus Kasbergen, docent theorie en algemene vakken aan het Brabants Conservatorium te Tilburg.

Het onderwerp van de getallensymboliek in de muziek van Johann Sebastian Bach wordt in het algemeen terecht met grote argwaan bekeken. De meeste publicaties op dit terrein laten een zweverige, weinig systematische, ja zelfs rommelige indruk achter. Getallensymboliek is dan ook een kwetsbare materie, omdat men op dit gebied eigenlijk niets bewijzen kan. Men kan hoogstens iets als waarschijnlijk aantonen, waarbij de waarschijnlijkheid van een bepaalde visie groeit naarmate meer voorbeelden steeds weer met de gekozen visie overeenstemmen, terwijl bovendien de methode van benadering technisch steeds dezelfde blijft.

In het boek «Bach en het getal», dat het resultaat is van een jarenlange zeer intensieve studie, wordt met een vloed van voorbeelden overtuigend aangetoond, dat een bepaalde vorm van getallen-

symboliek een zeer essentiële rol heeft gespeeld in de persoon en het werk van Bach. Hierbij komt steeds weer het zelfde onderwerp naar voren, mét de daarbij behorende getallen en begrippen. Bovendien wordt het van begin af duidelijk, dat dit geenszins een «Spiele-rei» betreft, maar de meest wezenlijke zaken van het leven raakt.

Het onderwerp wordt stapsgewijs benaderd. In het eerste hoofdstuk («Signalen vanuit de naam Bach») wordt met nauwkeurig uitgewerkte voorbeelden duidelijk gemaakt, dat Bach op allerlei verschillende en geraffineerde manieren zijn naam in zijn composities heeft vervlochten.

Vervolgens worden in het tweede hoofdstuk («Bach en de Rozenkruisers») verbindingen gelegd met de symboliek van de Rozenkruisers. Dit lijkt een sprong in het duister, maar de auteurs beperken zich absoluut niet tot wat zweverige opmerkingen over Bach's mogelijke relatie tot de symbolische wereld van deze esoterische groep uit de XVIIe eeuw. Met name wordt overtuigend aangetoond, dat een belangrijke grafspreuk uit de Fama Fraternitatis RC (1614) de symbolische ruggegraat vormt van onder meer de maatgetallen van de Inventiones, het Magnificat en de Triosonates. Tenslotte wordt in het derde hoofdstuk («Johann Sebastian Bach 21.3.1685-28.7.1750») de kern van het gehele onderwerp onthuld, een kern waarin alles samenkomt en waaruit blijkt, dat de getalensymboliek bij Bach onlosmakelijk verbonden is met een zeer diepzinnig, bijna bovenmenselijk esoterisch denken.

Vanuit het inzicht in deze samenhang worden in het tweede deel van het boek totaalstructuren behandeld van vele grote werken, zoals de Inventiones, de Orgel-Sonates, Das Wohltemperirte Clavier, het Weihnachts-Oratorium, de Orgelmis, het Orgel-Büchlein, de Hohe Messe, de Brandenburgse Concerten, de Christus-woorden uit de Johannes- en de Mattheus-Passie, de Goldberg Variaties, de Sonates en Partita's voor viool solo en de Canonische Veraanderingen over «Vom Himmel hoch».

Deze talrijke, veelomvattende voorbeelden, welke innerlijk steeds weer dezelfde gesloten samenhang vertonen, leiden onontkomelijk tot het inzicht, dat Bach's werk zowel in de grote structuur als in de kleinste details doortrokken is van bepaalde symbolische getallen, die essentieel behoren bij zijn persoon en existentie.

Iedere muziekliefhebber, die noten kan lezen en geïnteresseerd is in het onderwerp, zal zich met vrucht door de auteurs kunnen laten binnenleiden in het wonderland van Bach's getallemystiek.

De auteurs hebben talrijke cursussen over dit onderwerp gegeven, zowel in binnen- als in buitenland. De ervaring hierbij opgedaan en de goed gedocumenteerde studie leiden naar een overtuigende presentatie, die het boek een visie verleent die bewondering of weerstand kan oproepen, maar die men niet zal kunnen negeren.

De uitgave van «Bach en het getal» komt tot stand met financiële steun van het Prins Bernard Fonds. Belangstellenden kunnen intekenen (intekenprijs f 39,50) vóór 1 december 1984 bij:

— Kees van Houten, Schijndelseweg 68, 5283 AE Boxtel (Nederland)
Tel. 04116-74641

of bij

— Marinus Kasbergen, Hertog Hendriklaan 28, 5062 CJ Oisterwijk (Nederland) - Tel. 04242-83090

In februari 1985 ontvangt men dan een betaalkaart. Na betaling zal het boek per post worden toegezonden.

Na 1 juli 1985 wordt de prijs f 49,50.

Agenda

JUNI :

- za 2 20u *Nl.-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Wim van Beek*
- zo 3 17u *Brussel, O.-L.-Vrouwekerk Laken : Johan Moreau*
- za 9 20u30 *Daknam, O.-L.-Vrouwekerk : Dorthy De Rooy (NL) m.m.v. het Eindhovens Kamerkoor o.l.v. A. Clement*
- zo 10 11u *Lembeke, St.-Egidiuskerk : Edward De Geest*
- vr 15 20u *Nl.Hulst, Basiliek van de H. Willibrordus : Marie-Ange Boost*
- za 16 20u30 *Daknam, O.-L.-Vrouwekerk : Jenny Van Eetvelde-Stoop m.m.v. «Fiori Musicali» o.l.v. Jo van Eetvelde*
- di 19 19u *Nl.-Amsterdam, Nieuwe Kerk : Jos van Immerseel*
- zo 24 16u *Herve, Eglise St.-Jean-Baptiste : Kamiel D'Hooghe*
- 16u *Tongerlo, Abdijkerk : Jan Valach*
- vr 29 20u30 *Antwerpen, O.-L.-Vrouwkathedraal : Kuniko Sumiyama (Japan) m.m.v. het Antwerps Kathedraalkoor o.l.v. J. Schrooten*
- 20u *Nl.-Hulst, Basiliek van de H. Willibrordus : Herman Verschraegen*
- za 30 20u *Nl.-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Leo van Doeselaar*

JULI :

- zo 1 16u30 *Postel, Abdijkerk : Kamiel D'Hooghe m.m.v. J. Caals, tenor*
- di 3 *«Orgeltrip door het land zonder grens»*
- do 5 20u *Gent, St.-Baafskathedraal : Pierre Gazin (Fr.)*
- vr 6 20u30 *Veurne, St.-Walburgakerk : Jérôme Faucheur (Fr.)*
- 20u30 *Brugge, St.-Salvatorkathedraal : Edward De Geest*
- 20u30 *Antwerpen, O.-L.-Vrouwkathedraal : Peter van Dijk (NL) en Stephen Taylor (NL)*
- 20u *Nl.-Middelburg, Lutherse kerk : Bram Beekman*
- zo 8 15u *Nl.-Amsterdam, Nieuwe Kerk : Stanislas Deriemaeker*
- di 10 12u30 *Nl.-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Niroslava Semiuk (Pl.)*
- do 12 20u *Gent, St.-Baafskathedraal : Graham Steeds (Can.)*
- vr 13 20u30 *Antwerpen, O.-L.-Vrouwkathedraal : Luc Dupuis m.m.v. het BRT-koor o.l.v. Vic Nees*
- 20u30 *Brugge, St.-Salvatorkathedraal : Wim van Beek (NL)*
- 20u *Nl.-Hulst, Basiliek van de H. Willibrordus : Leen de Broekert*
- 20u *Nl.-Middelburg, Lutherse Kerk : Willem van Twillert*
- za 14 20u *Nl.-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Jacques van den Dool*
- di 17 12u30 *Nl.-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Rien Balkenende*
- do 19 20u *Gent, St.-Baafskathedraal : Pascale Van Coppenolle*
- vr 20 20u30 *Antwerpen, O.-L.-Vrouwkathedraal : Georges Guillard (Fr.)*
- 20u30 *Veurne, St.-Walburgakerk : Anne Froidebise*
- 20u30 *Brugge, St.-Salvatorkathedraal : Desmond Hunter (Irl.)*
- 20u *Nl.-Middelburg, Lutherse Kerk : Jos van Immerseel*
- zo 22 17u *LO, kerk : Roger Deruwe, m.m.v. Koperensemble «Religioso» o.l.v. L. Van Den Broeck*
- di 24 12u30 *Nl.-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Bram Beekman*

do 26 20u Gent, St.-Baafskathedraal : David Sang'er (GB)
 vr 27 20u30 Antwerpen, O.-L.-Vrouwkathedraal : Stanislas Deriemaeker
 20u30 Brugge, St.-Salvatorkathedraal : David Sanger (GB)
 20u Middelburg, Lutherse Kerk : Grazia Salvatori (I)
 za 28 20u NL-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Kees van Eersel
 zo 29 16u30 Postel, Abdijkerk : Hendrik Zwart (NL)
 di 31 12u30 NL-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Jan Hage

AUGUSTUS :

wo 8 20u30 Brussel, St.-Michielskathedraal : Johan Huys
 do 2 20u Gent, St.-Baafskathedraal : Simon Stelling (NL)
 vr 3 20u NL-Middelburg, Lutherse Kerk : Leen de Broekert
 20u30 Veurne, St.-Walburgakerk : W. Stockmeier (BRD)
 zo 5 20u30 Brugge, St.-Gilliskerk : Reitze Smits (NL)
 m.m.v. The Tallis Scholars, Peter Philips
 20u30 De Panne, O.-L.-Vrouwkerk : Kamiel D'Hooghe
 di 7 12u30 NL-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Jacco van Leeuwen
 wo 8 20u30 Brussel, St.-Michielskathedraal : Johan Huys
 20u Dordrecht (NL), Grote Kerk : Edward De Geest
 do 9 20u Gent, St.-Baafskathedraal : Eric Hallein
 vr 10 20u NL-Middelburg, Lutherse Kerk : Jos Verpoorten
 za 11 20u NL-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Bram Beeckman
 zo 12 17u Haringe, St.-Martinuskerk : Jos Van Immerseel
 di 14 12u30 NL-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Kees van Eersel
 wo 15 17u Gent, O.-L.-Vrouw-St.-Pieterskerk : Jan Van Impe
 20u30 Brussel, St.-Michielskathedraal : Hubert Schoonbroodt
 do 16 20u Gent, St.-Baafskathedraal : Karel Golebiowski (PL)
 vr 17 20u NL-Hulst, Basiliek van de H. Willibrordus : Arie Karreman
 20u30 Veurne, St.-Walburgakerk : Kamiel D'Hooghe
 20u NL-Middelburg, Lutherse Kerk : Kees van Houten
 zo 19 16u Tongerlo, Abdijkerk : Roger Deruwe m.m.v. koperensemble «Religioso» o.l.v. Van Den Broeck
 di 21 12u30 NL-Goes, Grote of Maria-Magdalenakerk : Wouter van Belle
 wo 22 20u30 Brussel, St.-Michielskathedraal : Mario Duella (I)
 do 23 20u Gent, St.-Baafskathedraal : Johannes Geffert (BRD)
 za 25 20u NL-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Peter van Dijk
 zo 26 16u30 Postel, Abdijkerk : Anne Froidebise
 m.m.v. E. & J.P. Pirard, fluit
 wo 29 20u30 Brussel, St.-Michielskathedraal : Marjetta en Matti Hannula (Finland)
 do 30 20u Gent, St.-Baafskathedraal : Bernard Bartelink
 vr 31 20u NL-Hulst, Basiliek van de H. Willibrordus : Stephan Darlington (GB)

SEPTEMBER :

di 4 20u15 NL-Geleen, St.-Augustinuskerk : Kees van Houten
 do 6 20u30 Brussel, St.-Michielskathedraal : Joris Verdin
 20u30 Lier, St.-Gummaruskerk : Erwin van Bogaert
 vr 7 20u30 Melsele, kapel van Gaverland : Gustav Leonhardt (NL)
 za 8 20u30 Gent, Festival van Vlaanderen, St.-Baafskathedraal : Karel Paukert

9u Gent, Christus Koning, Orgeltrip doorheen Oost-Vlaanderen
 20u NL-Goes, Grote of Maria Magdalenakerk : Klaas Jan Mulder
 di 11 20u15 NL-Geleen, St.-Augustinuskerk : Gerard Habraken
 do 13 20u30 Antwerpen, St.-Joriskerk : Una Russell (IRL)
 20u30 Lier, St.-Gummaruskerk : Wilhelm Hendrik Zwart (NL)
 20u30 Brussel, St.-Michielskathedraal : Jan van Mol
 vr 14 20u NL-Hulst, Basiliek van de H. Willibrordus : Jo Ivens
 zo 16 16u Dendermonde, Abdijkerk : Roger Deruwe m.m.v. het koperensemble «Religioso» o.l.v. Van Den Broeck
 16u Roosdaal, Kerk van O.-L.-Vrouw-Lombeek : Hans Haselböck (A)
 di 18 20u15 NL-Geleen, St.-Augustinuskerk : Joost Langeveld
 20u30 Brussel, St.-Michielskathedraal : Jozef Sluys
 do 20 20u30 Lier, St.-Gummaruskerk : Jan Van Mol en Jos Van Looy, m.m.v. het Lierse Adagiokoor o.l.v. J. Van Looy
 20u30 Gent, Festival van Vlaanderen, St.-Baafskathedraal : Lionel Rogg
 vr 21 20u30 Melsele, O.-L.-Vrouwkerk : Jan van Landeghem
 zo 23 16u Geel, St.-Dimpnakerk : Robert Jones (GB)
 16u Roosdaal, Kerk van O.-L.-Vrouw-Lombeek : Jan Staudt (NL)
 wo 26 20u Roeselare, O.-L.-Vrouwkerk : Edward De Geest
 do 27 20u St.-Niklaas, St.-Jozefskerk (Tereken) : Edm. Saveniers m.m.v. het strijkorkest «Consortium Marysas»
 20u30 Antwerpen, St.-Joriskerk : Luk Bastiaens
 za 29 20u Landegem, St.-Blasiuskerk : Joost Termont
 zo 30 20u Deurne, St.-Jozefskerk : Jos Meersmans (orgel & virginaal)
 19u Eupen, Eglise St. Nicolas : Kamiel D'Hooghe
 16u Geel, St.-Dimpnakerk : Joris Verdin
 16u Roosdaal, Kerk van O.-L.-Vrouw-Lombeek : Jozef Sluys

OKTOBER :

ma 1 20u30 Grimbergen, Festival van Vlaanderen : Kerksonaten van Mozart m.m.v. K. D'Hooghe, orgel
 20u Dendermonde, St.-Egidiuskerk (St.-Gillis-Binnen) : Jozef Sluys
 wo 3 20u Roeselare, O.-L.-Vrouwkerk : Eric Hallein
 20u30 Gent, Festival van Vlaanderen, St.-Baafskathedraal : Dirk Verschraegen en Edward De Geest
 vr 5 16u Geel, St.-Dimpnakerk : Maurice Truyers
 19u Lokeren, St.-Annakerk (Heirbrug) : Joost Vermeiren m.m.v. André Spitaels (trompet) en het St.-Martinuskoor Beveren o.l.v. G. van de Vyvere
 wo 10 20u Roeselare, O.-L.-Vrouwkerk : Luk Bastiaens
 do 11 20u30 Antwerpen, St.-Joriskerk : Marie-Ange Boost m.m.v. het koor «Scarabee» o.l.v. D. van Kronenborg
 zo 14 14u30 Leuven, orgelexcursie doorheen Vlaams-Brabant
 16u Dendermonde, Abdijkerk : Karol Golebiowski (PL)
 vr 19 20u30 Melsele, O.-L.-Vrouwkerk : Stanislas Deriemaeker
 za 20 20u Gent, St.-Martinuskerk (Ekkergerm) : Joost Termont m.m.v. B. Vandewege (dwarsfluit)
 do 25 20u30 Woluwe-Saint-Pierre, Eglise N.-D. des Grâces au Chant d'Oiseau : Jean Guillou (F)
 20u30 Brussel, St.-Pieterskerk, Ukkel : Kamiel D'Hooghe

Orgeltijdschriften

ARS ORGANI, Gesellschaft der Orgelfreunde e.V.

32.Jg Nr 1 — maart 1984

- Konrad Klek : *Orgelmusik und Orgelbau im Spannungsfeld zwischen Historie und Gegenwart*
- Wolfgang Guhschwald : *Zur Praxis mit elektronischen Setzerkombinationen*
- Christoph Minke : *Orgeln im Kirchenkreiss Nauen (1)*
- Joachim Frisius : *Triospiel auf dem Positiv*
- Hermann J. Busch : *Cantus-firmus-Spiel auf der einmanualigen Orgel*
- Urs Fischer : *Eine etwa andere Orgel*
- Klemens Schnorr : *Die Jakob-Müller-Orgel der Pfarrkirche St.-Georg zu Eggstätt/Chiemgau*
- Stein Johannes Kolnes : *Die Sauer-Orgel in Mandal, Norwegen*

CONNOISSANCE DE L'ORGUE, Revue de l'Association Française pour le Sauvegarde de l'Orgue Ancien, 25 Rue des Coulmiers, 75014, Paris, Fr.

N° 49 — hiver 1984

- P. Hardouin : *Saint-Denis : Rapport et Consultation*
- L. Métrope : *Saint-Roch à Paris*
- P. Hardouin : *Facteurs Parisiens du XVIIe siècle : Hypolite Ducastel*
- Lexique : *Le double Nasard*
- Bassevelle : *Photos sans commentaire*

N° 50 — printemps 1984

- J.C. Tosi et P. Hardouin : *Les directives... à la Réalisation*
- L. Métrope : *Pour une histoire du grand orgue de Saint Roch à Paris*
- P. Hardouin : *Facteurs Parisiens, H. Ducastel*
- Le Mesnil-Amelot : *Photos*

THE DIAPASON, An International Monthly devoted to the organ, the harpsichord and Church Music, 380 Northwest Highway, Des Plaines III, 60016 U.S.A.

75ste jaargang, nr. 2 — februari 1984

- Susan Ferré : *The Organ Workes of Ottorino Respighi (2)*
- Randall Steere : *Towards a Phenomenological Approach to Music in Worship*

Nr. 3 — March 1984

- Mary Ida Yost : *The University of Michigan — 23rd Annual Conference of Organ Music*
- Susan Ferré : *The Organ Workes of Ottorino Respighi (conclusion)*
- Richard Lowell Childress : *The Choral Music of Orlando Gibbons*

Nr. 4 — April 1984

- Robert Schuneman : *Charles Brenton Fisk (1925-'83)*
- Gale Kramer : *Food References in the Short Chorales of Clavierübung III*

Nr. 5 — May 1984

- David Palmer : *Messiaen's Saint François d'Assise*
- Kathleen I. Stout : *The Organ Works of Johann Michael Haydn*
- Scott R. Riedel : *Acoustics in the Worship Space (II)*

MEDEDELINGEN VAN HET CENTRAAL ORGELARCHIEF
Centraal Orgelarchief / Instrumentenmuseum, Brussel

1984 — Nr. 1

- St. Van den Berghe : *Een document omtrent het orgel van de kerk van O.-L.-Vrouw van Leliëndaal te Mechelen (E.F. Van Peteghem 1777)*
- J.P. Félix : *Het orgel van de kerk van Vliermaal. Documents inédits concernant les facteurs d'orgues J.B. — et J. Th. Forceville Ch. Anneessens-Meunier à Warzée et Dinant (1879)*

L'ORGANISTE, Organe de l'Union Walonne des Organistes a.s.b.l.

1984 — N° 1

- J.P. Félix : *Les orgues disparues de l'ancien Monastère du Berlaymont à Bruxelles*
- R. Forgeur : *Bibliographie des orgues mosans*
- Ph. Vernimmen : *Le Fondateur de Cloches M. Michiels*
- J. Debuyst : *Omer Michaux, fondateur de Cloches*

1984 — N° 2

- L. De Vos - J.P. Félix : *Le facteur d'orgues Nicolas Salpêteur*
- J.P. Félix : *Charles Anneessens — Meunier à Warzée, Mont et Dinant 1879*
- B. Carlier : *Le Grand-orgue de l'église St. Rémy à Ecaussinnes d'Enghien*

HET ORGEL, Uitgave van de Nederlandse Organistenvereniging

80ste jaargang — april 1984 — Nr. 4

- Van de nieuwe redactie
- Bengt Andreas : *Souvenirs de Paris*
- Wijzigingen regeling voor de kerkmuziek
- Theo Goedhart : *Geloof uiten — geloof innen*
- Hans Brink & Paul Peeters : *Barker machines (I)*

mei 1984 — Nr. 5

- Piet Kee : *Maat en getal in Pasacaglia en Ciacona (I)*
- Theo Goedhart : *Houdt dan de lofzang gaande*
- Hans Brink & Paul Peeters : *Barker Machines (II)*
- Paul Peeters : *De actieve N.O.V.*
- Jaap Rimmelzaal : *Jaarverslag 1983*

juni 1984 — Nr. 6

- Theo Goedhart : *Adriaan C. Schuurman (80 j.)*
- Peter van Dijk : *Verslag over de 79ste jaargang van «Het Orgel»*
- Theo van Huijstee : *Het Bachmotief bij Bach*
- Hans Koenders : *De ontvankelijke amateur (orgelbeiten uit Noord-Amerika)*
- Ronald Schollaert : *Verslag van de eerste studiedag van de N.O.V.*

ORGELFORUM, Ledentijdschrift van het Zweedse Orgelgezelschap

1/1984

- Thomas Ahrén : *Sprokkels uit de Spaanse orgelcultuur*
- Poul Gerhard Andersen : *Waarom ik orgelbouwer blijf*

- *Stein Johannes Kolnes : Orgelsituaties in Noorwegen*
- *Carl Bengtsson : Indrukken van een orgelreis in Spanje*
- *Bengt Andreas : Kunstenaarsportret : Rune Engstö*
- *Dag Edholm : Een orgeljuweeltje in 't hart van Stockholm*
(Schwan-orgel in de Finse kerk)
- *Bengt Andreas : Flor Peeters — blijft sterk !*
- *Grete Grundtvig : Indrukken van een orgelreis in Holland*
- *Erik Dahlgren : Uitstap naar historische orgels in Z.W. Uppland*

ORGELFORUM — INFORMATION

Februari 1984

- *D. Edholm : Het Orgel in de Slotkerk van Krageholm*
- *H.J. Magnusson : Alf. Linder — enkele herinneringen*
- *C. Brengtsson : Alf Linder verlaat het Stockholms Conservatorium*
- *G. Wahlstrom : Bezoek aan drie romantische orgels in Stockholm*
- *L. Jacobson : Oude Muziek, zoals een redevoering*

GREGORIUSBLAD, Tijdschrift ter Bevordering van liturgische muziek.

Uitgave van de Nederlandse Sint-Gregoriusvereniging

Jaargang 108, Nr. 1 — maart 1984

- *Solemnes 1983 : Romeins Antifonale deel 2 ; het hymnenboek*
- *A. Zielhorst : De Missa alternata : historisch perspectief en liturgisch kader (I)*
- *A. Vernooij : Herman Zengerink, 40 jaar uitgever van kerkmuziek*
- *B. Kahmann : Dodekafonie avant la lettre*
- *F. Jespers : Het koororgel van Thorn*
- *R. Bot : De kathedrale koorschool te Utrecht*

Nr. 2 — Juni 1984

- *Redactie : In de kantlijn*
- *B. Kahmann : In memoriam Dr. Jan Bank sr.*
- *A. Kurris : De betekenis van de vernieuwde kwadraatnotatie*
- *A. Vernooij : Zij zongen voor liturgie*
- *M. Pirenne : Organistenspiegel 1*
- *K. Middelhoff : Een impressie voor feestelijke presentatie van gezangen voor liturgie*
- *A. Zielhorst : De missaal alternata : historisch perspectief en liturgisch kader (II)*

WUERTTEMBERGISCHE BLAETTER FUER KIRCHENMUSIK,
Mitteilungsblatt des Verbandes Ev
Evangelische Kirchemusik in Württemberg, Verband der Chöre und
Kirchenmusiker e.V.

51. Jahrgang, Nr 1 — Januari-Februar 1984

- *Herman Stern : Martin Luther, der Sprachschöpfer im Lied*
- *Heinz Dietrich Metzger : Landeskirchemusikstage Schwäbisch Hall 1983*
- *Jetter : Geistliches Wort bei der Festlichen Chormusik am Sonntag, 16. Oktober '83*

Nr 2 — März-April 1984

- *Martin Rössler : Auf dem Weg zu einem neuen Gesangbuch*
- *Dr. Drömann : 100 Jahr Verband Evangelischer Kirchenchöre Deutschlands*
- *Siegfried Bauer : Was will die Int. Bachakademie Stuttgart*
- *Dr. Trompert : Prüfung für Kirchenmusiker*
- *Winfried Dalferth : Eine Schizophren-singende Kirche*

- Verantwoordelijke uitgever : Kamiel D'Hooghe
- Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.
- Drukkerij Van Geertruyen — Asse